

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Ústav sociálních studií

Formativní vliv přechodových rituálů v romských rodinách

Diplomová práce

Autor: Andrea Marečková

Studijní program: N7507 - Specializace v pedagogice

Studijní obor: SOCPN Sociální pedagogika

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Kateřina Krupková

Hradec Králové

2024

Zadání diplomové práce

Autor: Andrea Marečková
Studium: P20P0459
Studijní program: N7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Sociální pedagogika

Název diplomové práce: **Formativní vliv přechodových rituálů v romských rodinách**

Název diplomové práce The formative influence of transition rituals in Roma families
AJ:

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce se zabývá tématem přechodových rituálů praktikovaných v romských rodinách a zjišťuje, jak se současné přístupy spojené s přechodovými rituály v romských rodinách liší od těch tradičních. Výzkumná část pomocí kvalitativního přístupu, konkrétně pomocí polostrukturovaných rozhovorů, spočívá v terénním výzkumu v romských rodinách. Práce nabízí vhled do oblasti přechodových rituálů, jež ovlivňují život v současných romských rodinách, a představuje získání určité výpovědní hodnoty vycházející ze života konkrétních rodin.

CARR, D. Personal identity is social identity. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 2021, 20, 1-11. ISSN 1572-8676. DOI 10.1007/s11097-020-09702-1.

GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2010. ISBN 978-80-7315-185-0.

HÁJKOVÁ, M. *Rodina a zvyky slovenských Romů usazených v České republice*. In: Šišková, T. (eds.). *Menšiny a migranti v České republice: My a oni v multikulturální společnosti 21. století*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-648-9.

KOZUBÍK, M. *Traditional Romany Culture – Myth or Reality? Reflection of Samuel Augustini ab Hortis Work "Zigeuner in Ungarn" in Context of Helping Professions*. Krakow: Krakowska Akademia, 2015.

VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Portál, 2018. ISBN 978-80-262-1374-1.

Zadávající pracoviště: Ústav sociálních studií,
Pedagogická fakulta
Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Kateřina Krupková
Oponent: doc. PhDr. Václav Bělík, Ph.D.
Datum zadání závěrečné práce: 13.1.2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala pod vedením vedoucího závěrečné práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí mé diplomové práce Mgr. et Mgr. Kateřině Krupkové za odborné vedení, rady, věcné připomínky a čas, který mi v průběhu zpracování práce věnovala.

Anotace

MAREČKOVÁ, Andrea. *Formativní vliv přechodových rituálů v romských rodinách*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, Ústav sociálních studií, 2024. Diplomová práce. Vedoucí diplomové práce: Mgr. et Mgr. Kateřina Krupková.

Diplomová práce se zabývá tématem dodržování a vlivu přechodových rituálů v romských rodinách. Zjišťuje, jaké jsou postoje k otázce vzdělávání v kontextu vlivu přechodových rituálů a jak se současné přístupy spojené s přechodovými rituály v romských rodinách liší od těch tradičních. Teoretická část se věnuje základní problematice, a sice romské identitě, specifikaci romské rodiny a vztahům mezi jednotlivými členy, socializaci a přijímání sociálních rolí a zejména přechodovým rituálům, a to jak v obecné rovině, tak v kontextu romského prostředí. V rámci empirické části proběhl prostřednictvím kvalitativního přístupu, konkrétně pomocí polostrukturovaných rozhovorů, terénní výzkum v romských rodinách zaměřený na přechodové rituály, na jehož základě byly vytvořeny případové studie. Cílem šetření bylo zjistit, které přechodové rituály jsou dodržovány v konkrétních romských rodinách, jaké jsou postoje rodičů a potomků k otázce vzdělávání v kontextu vlivu přechodových rituálů a jak se současné přístupy spojené s přechodovými rituály v romských rodinách liší od těch tradičních. Práce tak nabízí vhled do oblasti přechodových rituálů, jež ovlivňují život v současných romských rodinách, a představuje získání určité výpovědní hodnoty vycházející ze života konkrétních rodin.

Klíčová slova: přechodové rituály, Rom, romská identita, rodina, mužská a ženská role

Annotation

MAREČKOVÁ, Andrea. *The formative influence of transition rituals in Roma families*. Hradec Králové: Pedagogical Faculty University of Hradec Králové, Institute of Social Studies, 2024. Diploma Thesis. Leader of the Diploma Thesis: Mgr. et Mgr. Kateřina Krupková.

The diploma thesis deals with the topic of observance and influence of transition rituals in Roma families. It finds out what are the attitudes towards the issue of education in the context of the influence of transition rituals and how the current approaches associated with transition rituals in Roma families differ from traditional ones. The theoretical part deals with the basic issue, namely the Roma identity, the specification of the Roma family and the relations between individual members, socialization and acceptance of social roles and especially transition rituals, both in general and in the context of the Roma environment. As part of the empirical part, a qualitative approach, namely semi-structured interviews, was used to conduct field research in Roma families focused on transition rituals, on the basis of which case studies were created. The aim of the investigation was to find out which rites of passage are observed in specific Roma families, what are the attitudes of parents and descendants to the issue of education in specific Roma families in the context of the influence of rites of passage and how current approaches associated with rites of passage in Roma families differ from traditional ones. The work thus offers an insight into the area of transition rituals that influence life in contemporary Roma families and represents the acquisition of a certain informative value based on the life of specific families.

Keywords: transition rituals, Roma, Roma identity, family, male and female role

OBSAH

ÚVOD	9
TEORETICKÁ ČÁST	11
1 ROMSKÁ IDENTITA	11
1.1 Antropologické a etnické charakteristiky	13
1.2 Romská populace na území České republiky	16
2 ROMSKÁ RODINA A VÝCHOVA	19
2.1 Specifika romských rodin	20
2.2 Výchova v romské rodině	21
3 SOCIALIZACE V ROMSKÝCH RODINÁCH.....	24
3.1 Primární a sekundární socializace v romských rodinách	26
3.2 Genderová socializace a sociální role v romských rodinách v kontextu přechodových rituálů.....	27
4 PŘECHODOVÉ RITUÁLY V ROMSKÉ RODINĚ	30
4.1 Fáze přechodových rituálů.....	31
4.2 Přehled a charakteristika romských přechodových rituálů	33
5 SHRUTÍ TEORETICKÉ ČÁSTI.....	37
EMPIRICKÁ ČÁST.....	39
6 FORMATIVNÍ VLIV PŘECHODOVÝCH RITUÁLŮ V ROMSKÝCH RODINÁCH.....	39
6.1 Cíle výzkumného šetření.....	39
6.2 Metodologie výzkumného šetření.....	40
6.2.1 Výzkumný soubor a prostředí výzkumného šetření	41
6.2.2 Průběh výzkumného šetření a zpracování dat	42
6.3 Vlastní výzkumné šetření.....	45
6.4 Komparace a shrnutí výsledků šetření	71

ZÁVĚR.....	76
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	78
SEZNAM OBRÁZKŮ A TABULEK	84
SEZNAM PŘÍLOH	85

Úvod

Romská kultura, pohled na svět a způsob života Romů jsou velmi specifické. Tradiční pojetí rodiny a rodinného soužití se značně liší od moderní rodiny, jak ji chápeme dnes. V romské společnosti představují důležitý mezník přechodové rituály, které jsou i v současnosti mnohými romskými rodinami dodržovány.

Předkládaná práce se primárně zabývá právě přechodovými rituály v romských rodinách, z nichž mnohé jsou typické pouze v romské kultuře, ale některé jsou velmi podobné zvykům dodržovaných ve většinové společnosti, popřípadě zvykům, které byly dodržovány v minulosti. Společné rysy lze vysledovat například u křtin či svatebních obřadů. Jiné jsou však velmi specifické. V romské rodině jsou rovněž rozděleny ženské a mužské role, a to rovněž při praktikování přechodových rituálů, jelikož genderové hledisko představuje poměrně velkou roli nejen při výchově dětí, ale též v rámci fungování romské společnosti.

Cílem diplomové práce je zjistit, které přechodové rituály jsou dodržovány v romských rodinách, jaké jsou postoje k otázce vzdělávání v kontextu vlivu přechodových rituálů a jak se současné přístupy spojené s přechodovými rituály v romských rodinách liší od těch tradičních. Výběr tématu práce souvisí s vlastním zájmem o romskou kulturu a tradice v kontextu dnešní problematiky pojetí Romů a jejich přijímání většinovou společností, kdy zvláště významné je zaujetí romským soužitím a přechodovými rituály, neboť romská rodina se vyznačuje soudržností a pospolitostí, úctou k rodičům, posvátností dětí.

Práce se skládá z části teoretické a empirické. V první kapitole je nastíněna základní problematika romské identity. Každý jedinec prochází vývojem osobní a individuální identity. Jejich formování ovlivňují různá prostředí, která na nás působí – rodinné, školní prostředí, vrstevnické skupiny a celkově příslušnost k sociálním skupinám. Kromě těchto zmíněných je ovšem důležitá také etnická identita, která se formuje na základě příslušnosti k dané sociální skupině. Zahrnuje například jazyk, teritorium, postoje, hodnotový systém. Tato kapitola tak dále nabízí pohled na problematiku romství a chápání romské menšiny českou společností a základní charakteristiky romských skupin žijících u nás. Druhá kapitola se zaměřuje na specifikaci romských rodin. Úvodem této části jsou popsány základní charakteristické znaky rodiny v tom nejobecnějším pojetí, jak je uvádí odborná literatura. Pohled sociologický, pedagogický, psychologický může nabízet různé definice, ovšem vždy směřují k podobnému závěru, že rodina je hlavním socializačním činitelem. Vztahy v romských rodinách jsou specifické. Rodina má pro Romy nejvyšší hodnotu. Důležitá je

sounáležitost a vzájemná pomoc. Rodinná pospolitost je charakteristická až pěti generacemi a postavení členů v rodině je také odlišné od vztahů v majoritní společnosti. Od způsobu žití jednotlivých členů různých generací se pak odvíjí také výchova dětí v tradičních romských rodinách. Třetí kapitola se tak v návaznosti na předchozí kapitolu věnuje právě socializaci v romské rodině jakožto celoživotnímu procesu (tedy nejen na úrovni primární a sekundární socializace dětí). Souvisí s přijímáním sociálních rolí, s procesem vývoje společnosti a jednotlivými sociálními prostředími. Probíhá od raného věku, a proto nutně souvisí s výchovou. Socializaci příslušníků romské menšiny tak je potřeba chápat nejen ve vztahu ke společnosti, ale zejména v kontextu romské komunity. Podstatná je rovněž genderová socializace v romské rodině, neboť postavení muže a ženy, a tedy i potomků – dívek a chlapců, charakterizují značná specifika, stejně tak jako rozdělení sociálních rolí v rodině. Výchova a socializace v romských rodinách úzce souvisí s přechodovými rituály. Za formu rituálu lze například považovat i závazky vůči dané sociální skupině, například povinnost účasti na oslavách, obřadech. Poslední kapitola teoretické části je zaměřena konkrétně na tyto přechodové rituály v romských rodinách. Ač rituál je definován mnohými autory různě, obecně lze říci, že rituál představuje akt, který souvisí s kulturou, náboženstvím, společností. Samozřejmě je potřeba pohlížet na rituály z různých úhlů pohledu, včetně jejich významu z historického hlediska. Přechodové rituály představují z antropologického hlediska jakýsi akt zasvěcování, na základě kterého jedinec prochází životními obdobími, ale může se jednat také o začleňování do sociální skupiny či přípravu na novou životní úlohu. Mezi klasické přechodové rituály, které mají významnou roli v romské rodině se pak řadí těhotenství, narození dítěte a křtiny, svatba, smrt a pohřeb.

V rámci empirické části proběhl prostřednictvím kvalitativního přístupu, konkrétně pomocí polostrukturovaných rozhovorů, terénní výzkum v romských rodinách zaměřený na přechodové rituály, na jehož základě byly vytvořeny případové studie. Cílem šetření bylo zjistit, které přechodové rituály jsou dodržovány v konkrétních romských rodinách, jaké jsou postoje rodičů a potomků k otázce vzdělávání v konkrétních romských rodinách v kontextu vlivu přechodových rituálů a jak se současné přístupy spojené s přechodovými rituály v romských rodinách liší od těch tradičních. Práce tak nabízí vhled do oblasti přechodových rituálů, jež ovlivňují život v současných romských rodinách a představuje získání určité výpovědní hodnoty vycházející ze života konkrétních rodin.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Romská identita

Pojem identita stal se důležitým tématem v akademickém i běžném životě. V dnešní době se jedná o téma, které je předmětem zájmu zejména u odborníků z oblasti společenských věd (tedy zejména v oboru sociologie či psychologie). Zabývá se jím mnoho kulturně antropologických a socioantropologických výzkumů a terénních prací, nemluvě o nových psychologických přístupech zkoumajících utváření, projevy a proměny identity, zkoumané ve světle socializačních, enkulturačních¹ a výchovných procesů. Vybrané výzkumy související s tématem předkládané práce budou níže popsány.

Každý člověk si vytváří svou identitu v rámci společnosti, v níž žije. Je si vědom sám sebe, zná své hodnoty a postoje, silné i slabé stránky. Pojetí identity je značně odlišné dle přístupu jednotlivých oborů a autorů. Erikson (1994, s. 108), který charakterizoval osm vývojových stádií člověka, respektive fází psychosociálního vývoje, popsal identitu jako stejnost osoby v čase, přičemž však utváření osobní identity souvisí s vývojem ega (před zralým egem se formuje osobní identita v období dětství a dospívání). Podle Eriksona je v tomto procesu klíčové prostředí, ve kterém dítě a dospívající žije, neboť je zdrojem růstu a vývoje, sebeuvědomění a identity. Podle teorie tohoto autora a významného psychologa tak po dosažení dvacátého roku života končí éra krize identity a formuje se identita jedince. Tato staticky pojatá definice identity však postupem času přestává být aktuální a dostačující. Stále více se hovoří o proměně identity v průběhu života, a tak původní tézi nahradil dynamický konstrukt (Shivairová, Kajanová a Mrhálek, 2021, s. 32).

Vývoj osobní identity probíhá od raného dětství a v každém vývojovém období ho provází jistá specifika. Ovlivňují ji rodiče a rodina, školní svět, vrstevníci a příslušnost k sociálním skupinám. Později člověk rozvíjí svou individuální identitu. Na hodnotovou orientaci a rozšiřování postojů se podílí sebepoznávání, sebevýchova, seberealizace. Výrost a Slaměník (2011, s. 28) hovoří o připsané charakteristice, mezi níž řadí například věk, barvu kůže či pohlaví, ale též různé získané charakteristiky. Některé tyto komponenty jsou vrozené

---

¹ Enkulturační představuje část socializačního procesu a značí konkrétně proces osvojení si kultury dané společnosti. Jedná se o výlučnou vlastnost lidského rodu, který je schopen učít se dané kultuře. Enkulturační proces lze popsat rovněž také jako včlenění jedince do dané kultury či jako adaptační mechanismus. Pojem poprvé popsal Herskovitz (1948).

(anatomicko-fyziologické atributy), jiné člověk získává v průběhu života, zkušenostmi, poznáváním. Dále se hovoří o sociální identitě jakožto o příslušnosti k sociální skupině, k určitému národu, která souvisí se sociálním sebehodnocením (Shivairová, Kajanová a Mrhálek, 2021, s. 32).

Problematikou souvislosti osobní a sociální identity se věnoval například Carr (2021). Otázka, kdo jsme, co nebo za koho se považujeme, může být pro většinu jedinců v životě zásadní. Osobní identita není předem daná, ale je vždy v určitém smyslu otevřenou otázkou bez definitivní odpovědi. Zde je možné za relevantní považovat narativní pojetí „já“, protože často jde o to, jaký příběh nebo druh příběhu tvoří tato osobní identita. Představa osobní identity je ze své podstaty dočasná, ale ne ve smyslu časové perzistence, tedy jakési stálosti, nýbrž časové uspořádanosti minulosti, přítomnosti a budoucnosti. A v tom případě je otázka osobní identity nevyhnutelně sociální, protože souvisí s tím, s jakou skupinou se ztotožňujeme, jakou sociální roli ztělesňujeme (Carr, 2021, s. 341-342).

V tradičních společnostech je identita obvykle budována z prvků, které jsou pevněji definovány komunitou, ale v moderních společnostech se hovoří o krizi identity. Nalezení identity je rozhodujícím faktorem v životě každého člověka, ale přílišný důraz na identitu je již produktem dnešní kultury. Identita je tedy na jedné straně individuální, (člověk ví, kdo je a kam patří), na druhé straně se však utváří během vztahu s ostatními, přijímáním kultury reprezentované a zprostředkované prostředím (hodnoty, zvyky, symboly), kdy si osvojuje vzorce tohoto prostředí (Tomory, 2015, s. 82-83). Pakliže člověk je bytostí sociální, uvědomuje si sám sebe ve svém sociální prostředí. Identita tak představuje produkt společenského procesu. Vzniká při interakcích s ostatními a její utváření probíhá od narození. Z těchto sociálních zkušeností každý jedinec buduje své vlastní já, jehož důležitou součástí je skupinové členství (Tomory, 2015, s. 82).

Etnická identita se formuje na základě příslušnosti k této sociální skupině. Dle Šatavy (2009, s. 16) se etnicita týká nejenom existence dané osoby spjaté s původem a chováním, ale i významu, který tato osoba své existenci spjaté s původem a chováním přisuzuje. Mezi hlavní znaky etnicity autor uvádí jazyk a emoční vazbu na něj. Bačová (1996, s. 24) popisuje spojitost skupin lidí s kategorizací na „my“ a „oni“, kdy základním kritériem je přesvědčení o společné historii a předcích, kultuře, tradicím, soužití.

Následující subkapitoly se věnují problematice romské identity v kontextu současného pojetí identity a pohledu na romskou menšinu, která žije na našem území. Soužití Romů

a většinové populace je poněkud problematické. Ve společnosti nadále převládají předsudky vycházející zejména z odlišného způsobu života, pohledu na výchovu, vzdělávání, chápání občanské povinnosti a odpovědnosti vůči společnosti. Asimilační politika, která dlouhodobě v našem prostředí určovala trendy, potlačila romskou kulturu, dějiny, jazyk.² Děti v romských rodinách v České republice žijí buďto v prostředí ryze českém nebo českém a romském. Romové v České republice musí znát český jazyk, neboť čeština je úředním jazykem, romské děti absolvují výuku v českém jazyce, učí se českým dějinám. Z pohledu srovnání menšin žijících na našem území, nejsou příslušníci romského etnika přijímáni pozitivně, což plyne rovněž ze způsobu života romských rodin, z nichž ovšem značná část, ač nepopírá svou romskou identitu, přijala pravidla a způsoby života majoritní společnosti.

1.1 Antropologické a etnické charakteristiky

Dle Průchy (2004, s. 51) je etnická příslušnost projev vědomí o sounáležitosti jednotlivce či skupiny s určitou etnicitou. Zahrnuje objektivní komponenty (jazyk, teritorium) i subjektivní komponenty (zvyklosti, postoje a hodnotový systém). Etnické vědomí lze popsat jako psychický stav obsahující jednak složku kognitivní, tedy poznávací, a složku emocionální. Kognitivní složka obsahuje znalosti a názory jednotlivců na původ, odlišnost, historické osudy a jiné atributy týkající se vlastního etnika, kdežto emocionální složka zahrnuje subjektivní stav prožívání a cítění, vážící se k vlastní etnické identitě (pocity, starosti, lítosti, smutek v případě diskriminace nebo naopak pocity radosti, hrdosti v případě úspěchů a uznání) (Průcha, 2004, s. 52).

Dle Tajfelovy teorie sociální identity³ souvisí identita, respektive etnicita se sebehodnocením na osobní i sociální úrovni. Tajfel (1978, 1981) sociální identitu popsal v rámci příslušnosti k určité skupině, která je vnímána pozitivně a nepříslušnosti k jiným skupinám, jejichž rysy jsou vnímány negativně. Identifikace se sociální skupinou tak musí být zdrojem sebeúcty, a pakliže tomu tak není, volí daný jedinec jinou skupinu a od té původní se distancuje (Shivairová, Kajanová a Mrhálek, 2021, s. 32). Tento jev je stále

---

² Od roku 2020 se projednává požadavek na zakomponování romských dějin, kultury a jazyka do rámcových vzdělávacích programů (RVP) pro všechny úrovně vzdělávání. Romský jazyk se u nás nevyučuje, vyjma zájmové oblasti spolků a výuky na vybraných středních a vysokých školách v oborech souvisejících s právem, sociální prací, pedagogikou či romistikou.

³ Henri Tajfel byl polský sociální psycholog, zastánce experimentální metody, na základě které se svým žákem J. Turnerem definoval teorii sociální identity.

častěji vidět i u romské menšiny, jejíž příslušníci se distancují od romské etnické identity, a zvláště, když je jejich sebepojetí ohroženo. V mnohých případech tak romská identita nabývá situačního charakteru, kdy dané osoby se ztotožňují s romskou etnickou skupinou jen v případech, kdy je tato sebeidentifikace spojená s příznivým hodnocením a nutně i sebehodnocením, ovšem naopak je typické, že se od romské etnické identity distancují v případech, kdy pocítují stud (Shivairová, Kajanová a Mrhálek, 2021, s. 33). Dvojí identitě u Romů se věnuje například Gazdíková (2008), která v současnosti působí v Integrovaném týmu Rady vlády pro záležitosti romské menšiny.

Za jeden z hlavních prostředků identity je považován jazyk. „*Jazyk vyjadřuje prostředky, kterými pocítujeme naši identitu*“ (Quirk, 2007, s. 2). Evans (2015, s. 16) a Janíková (2016, s. 25) popisují kauzální vztah mezi nimi, kdy jazyk představuje prostředek sebeurčení, kdežto jiné pohledy naopak považují jazykovou oblast v kontextu identity za přeceňovanou, například Spolsky (2004) či Edwards (2012, s. 349), dle kterého kromě jazyka ovlivňují identitu faktory, mezi které se řadí proměny spojené s věkem a prostředím, ale též získáváním nových zkušeností a znalostí.

Zvláště s romštinou je to složitější. Romové žijí v různých zemích a odlišných podmínkách. Jiná situace je v Anglii, jiná v Maďarsku, které přijalo různá opatření na podporu romštiny a romské kultury, jiná na východě Slovenska, kde existují oblasti vyloučených lokalit, v níž se nedaří Romy adaptovat na způsob života běžné populace a alespoň minimální pokroky v řešení situace představují komunitní centra. Obecně se však očekává jejich asimilace a Romové více či méně přijímají dominantní jazyk dané země, ve které žijí (nutno podotknout, že romština není dominantní jazykem v žádné zemi). Aby mohli být součástí společenského dění, musí přijmout většinový jazyk a základní aspekty dané kultury.

Romština je potlačována také u nás, jak ukazují výsledky posledního sčítání, ve kterém se pouze k romštině jakožto mateřskému jazyku přihlásilo pouze 4 280 obyvatel (CZSO, 2022). Ze strachu z diskriminace se v některých rodinách nepoužívá vůbec k dorozumívání, mnoho Romů je však bilingvní (Hübshmannová, 2000; Gazdíková, 2008). Bilingvismem u romské populace se zabývá dále také Kubaník, Červenka a Sadílek (2010). Stále více se v dnešní době zdůrazňuje pojetí vlastní, individuální identity, která souvisí s otázkou „kdo jsem“, popřípadě „co jsem“. Jedná se o faktor, který odkazuje na povahu člověka a který ukazuje, kdo nebo co je daná osoba, skupina (Tomory, 2015, s. 81). Tomory (2015, s. 81-108, 239-273) uskutečnila terénní výzkum mezi maďarskými Romy prostřednictvím zúčastněného

pozorování a rozhovorů. Dle výsledků její studie je patrné, že ač v této zemi je podporováno menšinové vzdělávání a je upřednostňována podpora utváření a rozvoje identity v rámci příslušnosti k etnické skupině, to, zda se jedinci cítí být Romy, ovlivňuje mnoho faktorů. Téměř všichni účastníci předmětné studie se shodli na tom, že Rom nemusí vždy mluvit romským jazykem, ale musí znát alespoň základní sadu slov a rozumět řeči ostatních Romů. Zároveň ne každý Rom (etnicky) se cítí být Romem, a pokud se jím necítí, nechce být Romem jen proto, že je za něj považován svým okolím. Celkově je, dle výsledků tohoto šetření, identita zúčastněných Romů spíše lokální – vychází z rodiny, nejbližšího okolí, okruhu přátel, příslušnosti k místní komunitě a společného osudu. Existuje určitý druh loajality romské menšiny vůči jiné (druhé) skupině, ovšem obecně stále vidí Maďary jako ty, kteří jsou lepší než oni. Domnívají se, že jsou na Maďarech také finančně závislí, protože primárním zdrojem jejich obživy jsou sociální dávky.

Sebeidentifikace, o které se hovořilo již výše, je spjatá s romstvím (zvané též romipen), které představuje soubor hodnot a životních postojů Romů, přístupů, které by měli příslušníci romského etnika dodržovat. Lze zmínit konkrétně hodnoty (úctu ke starým lidem, pomoc těm, kteří ji potřebují, pohostinnost a soudržnost) či etiketu (kulturu stolování, vystupování a chování na veřejnosti). Romipen lze chápat také jako kulturní dědictví romského národa, obyvatel hrdě hlásících se k romské národnosti. Zároveň se objevuje teze, například dle Jakoubka (2004, s. 36), že Romem se člověk nerodí, Romem se stane v průběhu života přijetím romství, romských hodnot, kultury. Dle Shivairové, Kajanové a Mrhálka (2021, s. 34) se romipen neváže k romství pouze ve smyslu antropologickém, v dnešní době však pozbývá na významu, což souvisí s tím, že Romové se příliš k romství již nehlásí, neboť, a jak je patrné u nás i na Slovensku, platí zde značná stigmatizace vůči této menšině. Také se proto například v plně asimilovaných rodinách nehovoří romsky (Shivairová, Kajanová a Mrhálek, 2021, s. 33). Identitu Romů ovlivňuje nedostatečná znalost vlastního kulturního dědictví, částečné zachování jazyka a zvyků a existence nevýhod plynoucích z jejich absence. To, co je (negativně) odlišuje od ostatních, je něco, co neradi zmiňují, uchovávají a přijímají. Člověk jako by zapíral sám sebe, protože specifika jeho bytosti ohrožují jeho děti. I v tomto případě je patrná ambivalence, protože jazyk a tradice jsou důležitými kritérii. Utváření identity je navíc spojeno se sociální situací, chudobou, bezmocí a v mnoha případech i kriminálním modelem životního stylu, do kterého se zde rodí další generace. Působení těchto faktorů se projevuje zastřešující „meta-identitou“, což znamená, že tito lidé mají dvojitou identitu. Musí se distancovat od vlastní kultury, přibližují se k většinové kultuře,

přesto ji zcela nepřijímají, ale zachovávají si romskou příslušnost (Tomory, 2015, s. 100-102).

V současné době se otázka romství otevírá stále častěji. Konají se festivaly v rámci oslav Mezinárodního dne Romů, konkrétně *Světový festival Khamaro*, ale také akce, které se soustředí na rozvoj romského jazyka. Literární soutěže, jako je *Romano suno*, podporující romské tvůrce. Spolek Kher, z. s. podporuje prostřednictvím vlastního nakladatelství tvorbu romských autorů, dále funguje spolek Amaro suno – feder dživipen, z. s. Zapořil se rovněž Národní pedagogický institut (NPI) nabídkou jazykových kurzů komunikace v romském jazyce určených pro pedagogické pracovníky. Konkrétní kroky podpory vychází ze závazného mezinárodního dokumentu, *Evropské charty regionálních a menšinových jazyků* (2006) ve vztahu k romštině. Státy se v ní zavazují podporovat tradiční menšinové jazyky, mezi které se v našem prostředí romština řadí společně s polštinou a slovenštinou. V České republice vstoupila charta v platnost v roce 2007.

1.2 Romská populace na území České republiky

Dle Nečase (1999, s. 9-10) je pravděpodobné, že Romové pocházeli z Indie a již v době 2000 př. n. l. byli vyloučeni do okrajových oblastí. Davidová (2004, s. 11-12, 17-18) uvádí, že Romové začali do Evropy přicházet ve 13. století, na naše území pak ve 14. století. Později, v éře osvícenského absolutismu, kdy vládla Marie Terezie a následně Josef II, se objevily pokusy o potlačování jejich identity nuceným přizpůsobováním se obyvatelstvu žijícímu na venkově, zákazem používání romského jazyka, nucenou převýchovou. V roce 1927 vešel v platnost zákon č. 117/1927 Sb., o potulných cikánech omezující potulný romský život, dle kterého se za potulné cikány považovali „cikáni z místa na místo se toulající a jiní tuláci práce se štítící, kteří po cikánsku žijí, a to v obojím případě i tehdy, mají – li po část roku hlavně v zimě stálé bydliště“ (§ 1). V období druhé světové války byli Romové pronásledováni a umístováni do koncentračních táborů a táborů nucených prací. V poválečném období se na naše území přesouvali Romové ze Slovenska, neboť na slovenském území měli zakázán vstup do určitých oblastí v důsledku níže popsané legislativy, která mimo jiné zahrnovala likvidaci východoslovenských osad a rovnoměrné rozptýlení romského obyvatelstva na území Československa. V 50. letech 20. století byl vydán zákon týkající se násilné likvidace kočování. Konkrétně se jednalo o zákon č. 74/195 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob, který platil od roku 1958 do roku 1990, respektive 1998, kdy byl definitivně vyňat z právního řádu. Od roku 1965 probíhal na základě platného

nařízení tzv. rozptyl romského (cikánského) obyvatelstva. V praxi tak byly romské rodiny umisťovány do bytů a dospělým byla určena povinnost práce za mzdu. V případě odmítnutí je čekalo vězení. Jako problém se však začal jevit fakt, že Romové neměli žádnou kvalifikaci ani návyky, vykonávali podřadné a sezónní práce a jejich pracovní morálka byla na nízké úrovni. V této době zvláště začal být Romům vnucován kulturní model většinové společnosti, který doporučoval nepoužívat romštinu a neučit jí děti. Zároveň však byli ve velké míře romští školáci umisťováni do tehdejších zvláštních škol, čímž bylo podpořeno stigma, jež je s Romy spojováno dodnes. Do roku 1989 byly vydávány opatření na sociálně-politické úrovni, zejména v oblasti problematiky bydlení a školní docházky. Po roce 1989, s příchodem demokratických přístupů, se situace začala pomalu měnit, zároveň však vyvstaly nové problémy.

Na území České republiky žijí v současnosti čtyři základní skupiny Romů – slovenští, olašští a maďarští Romové a Sintové, potomci německých Romů. Nejpočetnější skupinu představují slovenští Romové a následně olašští. Ostatní dvě skupiny tvoří menší skupinky (Shivairová, Kajanová a Mrhálek, 2021, s. 31).

Určení přesnějšího počtu romského obyvatelstva na našem území je složité, neboť ne všichni se hlásí k romské národnosti, a to z různých důvodů, nejčastěji však z obav z diskriminace. Například při Sčítání lidu v roce 2011 se k romské národnosti přihlásilo 5135 osob, kdežto kombinovanou národnost, kromě romské také českou či moravskou, uvedlo 13 150 osob (CZSO, 2011). Dle odhadů a na základě mapování pověřených orgánů, jehož výsledkem jsou Zprávy o stavu romské menšiny v České republice, žije v České republice kolem 250 tisíc Romů (Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2016, 2017). Z výsledků Sčítání 2021 je naopak patrný pokles obyvatel, kteří uvedli romštinu jako svůj rodný jazyk. Celkem 28 102 osob uvedlo romštinu jako rodný jazyk v kombinaci s jiným jazykem nebo samostatně (CZSO, 2022).

O romské menšině se často hovoří v kontextu se sociálně vyloučenými osobami. Sociální vyloučení neboli též sociální exkluze je pojem velmi aktuální a netýká se pouze Romů. Sociální vyloučení zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách v § 3 definuje jako vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti, který se řídí určitými pravidly a normami, jako je nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace. Může se tak dít z různých důvodů, ať už ekonomických, sociálních, kulturních, či z důvodu trestné činnosti jiné osoby. Agulnik (2002, s. 30) popisuje sociální vyloučení jako stav, ve kterém se daná

osoba nemůže účastnit zásadních aktivit společnosti, ve které žije. Jedná se zejména o aktivity a oblasti ovlivňující kvalitu života, jako je zaměstnání, vzdělávání, rodinné prostředí, demografické faktory a obecně rizikové faktory, které na jedince působí. Hirt a Jakoubek (2006, s. 13) pojem sociální vyloučení popisují jako situaci, kdy jednotlivec, rodina, domácnost, skupina, společenství, ale i celá subpopulace jsou vyloučeny z určitých sociálních vztahů a interakcí a mimo sociální situace, které jsou běžně přístupné většině společnosti.

S pojmem sociální vyloučení se pojí vyloučené lokality. Zda sociální lokalita je či není ohrožena sociálním vyloučením lze zhodnotit na základě stanovených indikátorů, mezi které se řadí například větší počet přelidněných bytů, nízké vzdělání obyvatel, zejména nedokončené základní vzdělání, nezaměstnanost, dlouhodobá vyšší míra kriminality (vysoký počet krádeží, přepadení, loupeží, drogové kriminality, vysoká míra dětské a mladistvé delikvence), horší zdravotní stav obyvatel, nižší střední délka života, ale též vyšší podíl obyvatel, kteří nedisponují ani bankovním účtem (Navrátil, 2003, s. 35). V české a slovenské společnosti jsou sociálním vyloučením nejvýrazněji postiženou skupinou Romové. V důsledku tohoto sociálního vyloučení jsou šance a nabídky, které jsou většinové společnosti dostupné bez jakýchkoli komplikací, pro romské jedince, romské rodiny i celé komunity, podstatně nižší (Tamtéž). Zároveň je však situace těžce řešitelná právě z důvodu způsobůžití romských rodin, dodržování tradic a výchovy dětí. Specifikům romských rodin je proto věnována následující kapitola.

2 Romská rodina a výchova

Rodinu lze mimo jiné charakterizovat jako sociální skupinu, která naplňuje sociální cíle a plní funkci primárního socializačního činitele. Je zodpovědná za optimální fyzický, psychický i sociální vývoj dítěte a jeho začlenění do společnosti (Helus, 2015, s. 221). Rodina, jakožto společenská instituce, vytváří hodnoty a postoje dítěte a plní jeho základní potřeby, které se od narození s věkem mění (Průcha, Walterová, Mareš, 2013, s. 202). Ze sociologického hlediska je rodina skupina osob spojených pokrevně či manželským svazkem zodpovídající za výchovu dětí a jejich a socializaci, přenos kulturních vzorů (Fišerová, 2018).

Moderní a postmoderní rodina prošla změnami oproti původnímu tradičnímu pojetí rodiny. Pakliže v souvislosti s tradiční rodinou hovoříme o původních rodinných společenstvích, jejichž úkolem bylo udržovat rodinné statky, od konce 19. století postupně začala převažovat individualizace. Tradiční rodina je v současnosti ovšem chápána jako taková rodina, kterou tvoří rodiče – manželé opačného pohlaví a jejich děti. Současné rodinné modely, akceptované více či méně společností, představují rodiny neúplné, nevlastní, homosexuální (Helus, 2015, s. 203-205).

Rodina by měla vůči dítěti plnit funkce, které se od ní očekávají ve smyslu optimální socializace dítěte. Langmeier a Krejčířová (2006, s. 183) vymezili čtyři základní funkce rodiny – reprodukční, ekonomickou, výchovnou, emocionální. Jedná se o širokou škálu procesů a činností, od zajištění materiálního zabezpečení, až po poskytnutí citového zázemí a bezpečí. Kromě zmíněných funkcí se stále častěji hovoří o funkcích, které souvisí s psychickým zdravím a relaxací, od kterých se odvíjí spokojenost všech členů rodiny (Slavíková, 2020).

Funkčnost rodiny je často popisována v souvislosti s **rodinným fungováním**. V odborné literatuře lze nalézt několik přístupů k rodinnému fungování. Lze však vymezit dva základní přístupy. První zastupuje tzv. cirkumplexní model, jehož autorem je tvůrce teorií a metod orientovaných na rodinný život, partnerské vztahy a zlepšování kvality společného života David H. Olson. Olsonův model tvoří tři pilíře (Olson, 2008, s. 144-167):

1. soudržnost (koheze);
2. schopnost přizpůsobit se změnám (adaptabilita);
3. schopnost mezi sebou komunikovat (komunikace).

Druhý přístup přímo souvisí s již zmíněnými funkcemi rodiny, které jsou pojímány jako variabilní, neboť v rodinách existují problémy krátkodobé i dlouhodobé, vážné i méně důležité, řešitelné bez zásahu vnější okolí i ty neřešitelné. Každá rodina vzhledem k její velikosti a podstatě má jiné potřeby a požadavky. Z toho vyplývá, že i úplná, funkční či tzv. „zdravá“ rodina má své problémy. Důležité je, jak své problémy řeší, jak k celé situaci přistupuje jako celek a jak si počínají její členové. Zdravá (či též někdy zvaná normální) rodina má čtyři základní atributy, a tedy neprojevují se u ní patologické rysy (například agrese, závislostní chování, gamblerství), soužití členů lze charakterizovat jako běžné, nevybočující ze společností přijímaných standardů, jako sociální skupina naplňuje hodnoty a společenské představy, vyvíjí se a přizpůsobuje se v čase novým změnám a úkolům (Walsh, 2006, s. 5-9).

Zároveň je důležité zmínit pojem **resilience**, který lze v tomto kontextu chápat jako odolnost rodiny, schopnost čelit stresovým situacím a zvládat je řešit. Pojem je možné také chápat z psychologického hlediska jakožto charakteristický rys osobnosti, který se projevuje psychickou odolností (Helus, 2017), či obecně schopnost adaptace v období krize. V tomto pojetí se tedy jedná o dynamický proces (Šolcová, 2009), neboť i rodina prochází různými obdobími, musí překonávat překážky, přizpůsobovat se novým poměrům, čelit výzvám.

2.1 Specifika romských rodin

Romské rodiny jsou specifické svým způsobem života. Typické pro romské děti je, že vyrůstají obklopeny několika generacemi, často pomáhají se starostí o mladší sourozence a další děti v rodině, brzy dospívají a zahajují sexuální život. Rodiče je přímo nevychovávali. Výchova romských dětí totiž v domácím prostředí probíhá zejména praxí. Učí se tím, co vidí a následně tyto vzorce přejímají. Ze strany romských rodičů je chován respekt k dítěti, a pokud dítě něco vyžaduje, nebo nechce, mělo by se mu vyhovět.

Pohled majoritní většiny a romské menšiny je odlišný nejen na výchovu, ale též na vzdělávání. A pakliže pro Romy vzdělání důležité není a pro většinovou společnost ano (navíc s narůstající tendencí), prohlubuje se tím propast mezi oběma skupinami, což samozřejmě souvisí se socializací, která probíhá ve všech etapách života každého jedince.

Mnozí Romové však mají potřebu se přizpůsobit, uživit se, prosadit se, ale zároveň mají touhu zachovat si identitu a poznávat vlastní kulturu. Dle již zmíněného výzkumu mezi

maďarskými Romy (Tomory, 2015, s. 100-102) souvisí neúčast na dalším vzdělávání také se strachem odchodu dítěte. Pokud jedinec, člen rodiny půjde na střední školu a dokončí ji, nebo bude pokračovat ve studiu, začne žít svůj život, nevrátí se do komunity, rodina o něj přijde. Také proto je romský vztah k učení a vzdělávání rozporuplný. Rodiče mají strach, ale zároveň chtějí pro své děti lepší osud a život. Na druhou stranu jsou tito jedinci vzorem, neboť dokáží to, co většinová populace, a k romství se hrdě hlásí. Dle výsledků této studie tak je patrné, že příležitosti poskytované učením, mají pozitivní vliv na identitu Romů, kteří pokračují ve vzdělávání, akceptují svou romskou identitu. V tomto kontextu je dále důležité zmínit současné trendy, které ukazují, že i romské ženy, jež se potýkají s nerovností nejen etnickou, ale též genderovou, touží po vzdělávání, uplatnění se a emancipaci.

2.2 Výchova v romské rodině

Účast otce na výchově byla již v dřívější době minimální, což vychází z tradičního rozdělení rolí muže a ženy v romských rodinách. V současné době se však situace v mnoha integrovaných rodinách mění. V tradičních rodinách jsou nadále uplatňovány zvyky, které jsou pro romské etnikum specifické (Poláková, 2014, s. 14). I ty jsou však regionálně různé mnohdy specifické v rámci komunit.

Patriarchální fungování rodiny silně ovlivňuje výchovu dětí. Romští chlapci mají větší volnost, ovšem dívky v tradičních rodinách nemohou chodit ven bez svolení rodičů, později partnera, v některých rodinách musí mít vždy doprovod. Například pokud chce jít dívka na diskotéku, musí získat svolení otce a jít pouze s doprovodem, nejčastěji příbuzného mužského pohlaví (Mrhálek, Lidová, Hricová, 2016, s. 64).

Postavení syna v rodině oproti postavení dcery přímo souvisí s postavením muže/otce, který je vzorem a autoritou. V tradičních rodinách starší potomci pomáhají s výchovou mladších sourozenců. Nejvýhodnější postavení má proto nejstarší potomek, zvláště pokud se jedná o syna, který má zároveň největší zodpovědnost za mladší sestry, nikoliv za bratry (Poláková, 2014, s. 14) a zároveň se od něj očekává, že se postará ve stáří o rodiče.

V tradičních rodinách byl veliký počet dětí důležitý. Znamenal sílu, sounáležitost, spojenectví a zároveň zlepšoval postavení žen v rodině. Množství příbuzných si zároveň mohlo pomáhat při jejich výchově, která sice probíhala volnou formou, ale podílela se na ní celá komunita. To se v druhé polovině 20. století začalo částečně měnit. Konkrétně v našem prostředí v období komunistického režimu, kdy byl romským rodinám vnucován většinový

model výchovy, nekorespondující s tou jejich, začaly být romské děti hojně umisťovány do zařízení ústavní péče (Poláková, 2014, s. 21). Způsob výchovy, který majoritní společnost chápe jako neschopnost postarat se a vychovat zdravého a společenského jedince, je do dnešní doby důvodem častého „odkládání“ romských dětí do dětských domovů, neboť tím, že zároveň došlo k nucenému rozpadu dřívější velkorodiny, která žila pospolu a děti byly vychovávány jako osobnosti celou komunitou, osamocené nukleární rodiny či samotné matky nebyly schopné se o své potomky postarat (Poláková, 2014, s. 21). Například v osadách na Slovensku, kde žijí Romové vzhledem k výše popsanému mimo moderní systém, je stále možné vysledovat tradiční způsoby romské výchovy.

Co se samotné výchovy týká, romským dětem je dovoleno téměř vše. Jedinou zásadní povinností je projevování úcty k rodičům, především k otci. V porovnání s většinovou společností se děti pocházející z romských rodin vychovávají samy. Jsou jedinečnými osobnostmi a vše, co budou v životě potřebovat, si osvojí, jakmile nastane pravý čas. Navíc děti nejsou trestány, a pokud se tak stane, fyzická intervence značí skutečně reakci na určitou situaci. Tedy zpravidla se nestává, že by rodiče fyzicky týraly své děti (Poláková, 2014, s. 19).

S požadovanou úctou a absencí výchovných strategií souvisí i fakt, že rodiče mnohdy nemohou ovlivnit chování a jednání svých potomků, protože děti si mohou dělat, co chtějí, a tudíž z pohledu rodiče by pokus o intervenci snižoval jejich vlastní hodnotu a postavení. Aby rodiče obstáli ve své roli otce či matky a neztratili tvář, obhajují úctu svých dětí křikem (hádají se za ně) a v klíčových momentech pak provádějí rituální „randál“, se kterým se mohou ostatně i lidé z majoritní společnosti setkat (Poláková, 2014, s. 19). Své zkušenosti mají jistě pedagogové, lékaři, ale třeba i sousedé, rodiče.

Romští rodiče, jak již bylo popsáno, nevyužívají výchovné strategie. Romské děti se vychovávají samy po boku svých sourozenců. Mimo rodinu a v rámci širší komunity si děti hrají společně nehledě na věk a pohlaví. Poláková (2014, s. 22) pak také dodává, že romská děvčata si nehrají s panenkami, jelikož se starají o mladší sourozence, čímž si nacvičují budoucí úlohu matky. Ve vyloučených lokalitách, jako je tomu například na již zmíněném Slovensku, v typických romských osadách, jsou děti vychovávány v rámci celé komunity, tedy nikým a zároveň všemi. Nemají klasické hračky, nerozvíjí funkce důležité pro další období života. Rodiče nemohou předávat něco, co sami neznají a nepotřebují k životu. Obecně problém se Slovenskými osadami je markantní a těžko řešitelný. Jednak chybí řešení ze strany státu, které by bylo efektivní a samozřejmě problém je rovněž v samotném

obyvatelstvu, které nemá snahu ani potřebu svůj život změnit. Pakliže někdo něco změnit může, jsou to právě děti, které se jednou budou rozhodovat, jak chtějí žít. Alespoň částečným řešením jsou proto komunitní centra, která romským dětem žijícím v osadách mohou pomoci v mnoha oblastech. Naproti tomu v integrovaných rodinách, již děti mají své hračky, chodí ven s kamarády z majoritní společnosti, některé, z částečně integrovaných rodin se stýkají s dětmi z romských rodin, platí však, že ve větší či menší míře svůj život přizpůsobili podmínkám, v nichž žijí, včetně výchovy (Atlas romských komunit, 2019; Poláková, 2014, s. 22).

3 Socializace v romských rodinách

Socializace představuje proces zapojování a začleňování jedince do společnosti. Začíná již v raném dětství, jakožto primární socializace, která probíhá zejména v rodinném prostředí, pokračuje navazováním vztahů s vrstevníky, začleňováním do vrstevnických skupin prostřednictvím sekundární socializace, která je spjata zejména se školním prostředím. Celý proces vrcholí v dospělosti, kdy je jedinec produktivní v pracovním procesu, zakládá rodinu, pečuje o své děti, je součástí občanské společnosti. V tomto případě se hovoří o terciární socializaci. Problematice začleňování romských dětí a vlastně i dospělých do společnosti se věnuje následující kapitola.

Macek (1999, s. 47) popisuje socializaci jako „... proces vývoje osobnosti v konkrétním materiálním a sociálním prostředí, které je charakteristické pro konkrétní společnost. Vychází z předpokladu, že vzájemný vztah mezi jednotlivcem a společností je primárně určován společností. Současně však i jedinec aktivně ovlivňuje svoje konkrétní sociální prostředí, čímž iniciuje jeho změnu“. Tento proces tedy souvisí s širokou škálou faktorů, které na jedince působí, z nichž některé ovlivnit může a jiné nikoliv.

Socializace se standardně dělí na primární, sekundární a terciární, ovšem například Reichel (2004, s. 179) popsal několik fází procesu socializace, k nimž definoval sociální situace, jak znázorňuje následující schéma (Obrázek 1).

Obrázek 1: Etapy socializace dle Reichela

Zdroj: Reichel (2004, s. 179)

Raná socializace probíhá v prvních letech života, kdy je dítě silně vázáno na rodiče. Do socializace v dětství již ve větší míře zasahují i jiná prostředí, tedy školní prostředí, učitelé, spolužáci. V mladistvém věku začínají mít zásadní vliv vrstevníci, vznikají pevná přátelství, zároveň však toto období značí psychosomatické problémy spojené s dospíváním. V období mladé dospělosti získávají jedinci první pracovní zkušenosti, dále studují, cestují, osamostatňují se a zakládají vlastní rodiny. V dospělosti rozvíjejí předchozí zkušenosti, mění okruh lidí kolem sebe i zaměstnání, nacházejí nové zájmy. Ve stáří se jejich sociální

kontakty omezují, projevují se psychosomatická omezení a lidé se připravují na smrt (Reichel, 2004, s. 179).

Socializace romských dětí je velmi specifická a zejména složitá (Říčan, 2007, s. 40). Kromě Říčana se socializací romských dětí věnovali ve své studii například Bittnerová, Doubek a Levinská (2013), kteří provedli výzkum věnovaný socializaci romských dětí žijících ve vyloučených lokalitách, ale též Němec (2009, s. 99), který zmiňuje specifické prostředí romských rodin, sociální exkluzi či patologické jevy, především nezaměstnanost a nezaměstnatelnost rodičů dětí, gamblerství, závislostní chování.

Mezi základní činitele socializace se řadí rodina, škola, vrstevnické skupiny, později práce, masmédiá. Rodina jako primární nositel kultury je obecně považována za zdroj poskytování norem a hodnot dané společnosti. Je nositelem tradice, zvyků, mravů, zákonů, tabu. Ovšem socializační prostředí u Romů je odlišné od prostředí majoritní společnosti. Dle Vágnerové (1999, s. 15) romské děti nemají pravidelné návyky a v tomto důsledku je právě patrný i školní neúspěch a obecně nepříznivá adaptace ve školním prostředí.

Socializace úzce souvisí s výchovou a vzděláváním. U romských dětí představuje jednu z citlivých oblastí, díky které patří romská populace do kategorie zranitelných skupin společnosti. Vzdělání je základem každé úspěšné společnosti a zajišťuje aktivní účast jednotlivce ve všech oblastech a neúspěch ve vzdělání může souviset s chudobou, nezaměstnaností, diskriminací a sociálním vyloučením romské populace (Catto, 2012, s. 18-25).

Dle Nuhanoviće (2022, s. 73-90) výsledky výzkumů úspěšnosti implementace strategií, akčních a národních plánů inkluze Romů na úrovni Evropské unie a v kontextu výchovy a vzdělávání naznačují nedostatečné začleňování romských dětí do vzdělávacího systému v předškolním, základním, ale zejména středoškolském a vysokoškolském vzdělávání.

Strategický akční plán Rady Evropy pro inkluzi Romů a kočovníků na období 2020 až 2025 řadí oblast výchovy a vzdělávání mezi prioritní oblasti, společně s podporou a ochranou lidských práv Romů a kočovníků, bojem proti nesnášenlivosti a diskriminaci a podporou začleňování do společnosti, přičemž reaguje na předčasné ukončování vzdělávacího procesu, mizivou docházku a obecnou segregaci, která přispívá k nízké úspěšnosti ve vzdělávání (Strategic Action Plan for Roma and Traveller Inclusion 2020–2025, 2020).

3.1 Primární a sekundární socializace v romských rodinách

Primární socializace je záležitostí rodiny. Rodina nejen uspokojuje základní potřeby dítěte, nýbrž pomáhá formovat jeho osobnost, je zodpovědná za optimální vývoj a rozvoj všech důležitých funkcí dítěte. Působení rodinného prostředí zasahuje jak do oblasti kognitivní, tak emocionální a sociální.

Míra rodinného působení na vývoj dítěte se později odrazí ve školní úspěšnosti nebo neúspěšnosti. Pokud dětem od raného dětství chybí podněty podporující jejich sociální, emocionální a kognitivní vývoj, je složité se v rámci vzdělávacího systému začlenit mezi většinovou společnost. V romských rodinách se nepraktikují metody podporující myšlení, soustředěnost, udržování pozornosti, poznávání a vnímání (Poláková 2014, s. 22).

Dětství v romských rodinách jsou odlišná od běžné populace. Romské dítě je zvyklé existovat v kolektivu, který je nadřazen v romském pojetí jedinci. Není učeno k samostatné práci ani dodržování pravidel a respektování autorit. Vůči většinovému kolektivu tak působí nevladatelně a nevychovaně (Poláková 2014, s. 23).

Děti v romských rodinách nejsou vychovávány dle modelů většinové společnosti, nejsou usměrňovány. Nemají osvojeny kompetence důležité pro jednotlivá období a přechod do dalších, vyšších. Konkrétně se jedná o to, že dítě zastupující majoritu, aby mohlo vstoupit do předškolního vzdělávání, musí dosáhnout určitého stupě vývoje a mít osvojeny základní dovednosti, jež jsou předpokladem pro úspěšnou adaptaci v mateřské škole. V rámci přípravy na školní docházku si osvojuje nové kompetence, potřebné pro zvládnutí základního vzdělávání, během kterého je připravováno na vstup do dospělého světa, výběr středoškolského studia a budoucí profese. V tomto období probíhá sekundární socializace, v rámci které na dítě působí nejen rodiče, ale se stupňující se tendencí také školní prostředí a vrstevníci. Bittnerová (2013, s. 14) uvádí, že romské děti jsou učeny jiným dovednostem. Učí se obstát a samy se rozhodnout prokázat své kompetence, až přijde čas. Nejsou vedeny ke studiu, ale k tomu, aby byli dobrými rodiči, ženy hospodyněmi a muži hlavami rodiny.

Socializace romských dětí, tedy jejich začleňování, probíhá prostřednictvím **sociálního učení**, konkrétně pomocí napodoby a identifikace se vzorem. Učí se z toho, co vidí a toto chování napodobují. Výsledkem jsou pak zejména (Bittnerová, 2013, s. 19):

- role,
- postoje,

- hodnoty,
- ideály.

V romských rodinách navíc platí, že děti přebírají zvyky starších, kteří jsou autoritou a zároveň mají tradičně respekt mladších, a do veliké míry celkovou socializaci ovlivňuje kolektivní rozhodování. Jednotlivci nemají vlastní ambice k dosahování cílů, což ovlivňuje jak oblast studia, tak pozdější profesní dráhy.

Dle Balabánové (1999, s. 338) „*způsob života v romské rodině vede u jednotlivce ke ztrátě pocitu zodpovědnosti za svůj život, což je v rozporu s pocitem tíhy zodpovědnosti za sebe sama, který je nosným principem*“.

Romské dítě a jeho socializace nejsou úzce spjaty pouze s nukleární rodinou, nýbrž s celou příbuzenskou skupinou či přímo s lokální komunitou, jako je tomu například v romských osadách, v nichž se žije stále do značné míry tradičním způsobem života, ač i zde se již museli jejich obyvatelé částečně přizpůsobit okolnímu světu.

Tím, že rodiče nemají schémata, jak řešit případné výchovné problémy a naplňovat svá očekávání (dítě se totiž vychovává samo, neboť je plnohodnotnou osobností), jak již bylo popsáno výše, rodiče by intervencemi ztratili své postavení, a proto jim často nezbývá nic jiného než věřit, že dítě obstojí. Rodiče zodpovídají za dítě a jeho socializaci před svými příbuznými a komunitou, ovšem v jiném pojetí, než je tomu u majoritní společnosti (Bittnerová, 2013, s. 20).

3.2 Genderová socializace a sociální role v romských rodinách v kontextu přechodových rituálů

Role romských žen je v současné společnosti složitá. Ve světě majority, i přes historickou dominanci mužů a patriarchát, jsou poměry zcela jiné, odlišné, než je tomu v romských rodinách. Sociální procesy romské menšiny i většinové společnosti jsou položeny na zcela jiných základech (Mrhálek, Lidová, Hricová, 2016, s. 63).

Romská rodina má patriarchální strukturu, která vychází z tradičního pojetí rodiny. Muž řídí život rodiny a dostává se mu většího respektu a úcty než ostatním členům rodiny. Ženy jsou naopak postaveny na nejnižší úroveň. Očekává se, že bude poslouchat manželovy rodinné příslušníky a ctít je. Důraz na uctívání je dnes patrný zejména u starších generací, neboť mnohé rodiny jsou částečně či zcela integrované, a úroveň dodržování romských tradic

a rituálů je proto různá. Stále je však možné setkat se s projevy typickými pro romské způsoby fungování, kdy například ženy jdou několik kroků za muži či na veřejnosti nesedí u jednoho stolu s muži, což je patrné zejména ve východní části Slovenska, kde žije početná romská menšina a také u valašských Romů (Mrhálek, Lidová, Hricová, 2016, s. 63).

Z genderového pohledu mají dívky již v období mezi devíti a jedenácti lety zvládat péči o domácnost. Synové, pakliže zvládají určité dovednosti, mohou se na ně přenášet v tradičních rodinách povinnosti jako je též provoz rodiny a ekonomické zajištění (Bittnerová, 2013, s. 15).

Na základě zjištěných poznatků lze vymezit tradiční pojetí romské ženy a romského muže, které jsou shrnuty v následující tabulce.

Tabulka 1: Rozdělení rolí v romské rodině

Romská žena	Romský muž
<ul style="list-style-type: none"> - podřízenost romských žen je zachována skrze úctu k otci - žena se přizpůsobuje rozhodování muže - role ženy spočívá v péči o děti a o domácnost - hlavní úlohou ženy je mateřství 	<ul style="list-style-type: none"> - každý romský muž je dominantním členem rodiny - je hlavou romské rodiny - muž rozhoduje o všem - je zodpovědný za chování a jednání rodiny ve společnosti

Zdroj: Mrhálek, Lidová, Hricová (2016, s. 64); Poláková (2014, s. 14).

Fungování romské rodiny vychází z tradiční role muže a ženy, ovšem v současnosti jsou patrná jistá specifika, neboť tradiční pojetí mužské role může spočívat pouze v rozhodovací pravomoci a snaze zachování hegemonické maskulinity, nikoliv v zabezpečování rodiny. Romští muži jsou často nezaměstnaní, ženy se starají o domácnost a společně žijí ze sociálních dávek (Mrhálek, Lidová, Hricová, 2016, s. 63). Sociální podpora je možná díky dětem, které rodí žena a také o ně pečuje. Velikým problémem jsou navíc časté sklony k patologickému chování, zejména násilí a hazardním hrám. Ovšem ani v minulosti nebylo výjimkou, že otec rodiny nezabezpečoval rodinu ekonomicky. Jak uvádí Poláková (2014, s. 13), již dříve muži zabezpečovali rodinu finančně jen do určité míry, a pokud to nebylo možné, o rodinu se musely postarat ženy.

Mrhálek, Lidová, Hricová (2016, s. 62-68) uskutečnili výzkumné šetření mezi romskými páry žijícími v České republice, přičemž vyvodili závěry, které směřují k tradičnímu pojetí role romských žen a mužů ve smyslu autority rodiny, která rozhoduje, ovšem ne vždy finančně zabezpečuje rodinu a je běžné, že kromě starosti o domácnost ženy také pracují a přinášejí finance do rodinného rozpočtu.

Také ne všechny romské rodiny dodržují striktní pravidla vycházející z patriarchálního pojetí a dětem je umožněno (ne-li žádáno), tedy dívkám i chlapcům, aby dokončili vzdělání. Kromě již výše popsaných aspektů je důvodem častého nedokončení studií u dívek rané těhotenství a založení vlastní rodiny, neboť i oblast ochrany před početím je v rukou muže (Mrhálek, Lidová, Hricová, 2016, s. 65).

Problematicke patriarchální struktury romské rodiny se věnují též Callan et al. (2013), z českých autorů Poláková (2014) či Kozubík (2015). Úloha ženské a mužské role je patrná také v souvislosti s přechodovými rituály praktikovaných u oslav, obřadů, například u křtu či smrti a pohřbu, jak bude popsáno níže.

4 Přejchodové rituály v romské rodině

Přejchodové rituály, s nimiž se setkáváme také v křesťanství a jiných světových náboženstvích, stejně jako v menšinových společnostech, jsou rituály, které se zabývají převáděním jednotlivců nebo skupin mezi sociálními statusy a zpravidla označují jejich začlenění do vyššího nebo více ceněného statusu (Forth, 2018, s. 1).

Takové rituály však stejně tak nemusí mít žádný odkaz na náboženské myšlenky a mohou být zcela sekulární. V tom nejobecnějším pojetí se týkají všech druhů změn statusu, ale jejími nejvýraznějšími příklady jsou rituály týkající se lidského životního cyklu, jako je narození, zasvěcení do dospělosti, manželství a smrt (Justoň, 2017).

Zejména proto, že zahrnují činnosti vyjadřující a oslavující přechody, přechodové rituály dále zahrnují obřady označující konec časových období a začátek nových, například změnu – v minulosti byl takovým rituálem odchod starého roku a zahájení nového zemědělského cyklu. V případě společenského hlediska, rituály sloužily k tomu, aby osoby úspěšně vstoupily do nového, vyššího stavu (Forth, 2018, s. 1).

Rituály přechodu se týkají především změny sociálního stavu člověka, jak je patrné z výše psaného. Forth (2018, s. 2) zmiňuje, že spojení s tělesnými změnami a fyzickým zráním je spíše nepřímé, neboť například rituály zasvěcující děti do období dospívání či mladistvé do dospělosti, ve kterých rituál často podstupují celé kohorty mladých lidí, se zřídka shodují s fyziologickým stupněm vývoje. To platí stejně pro rituály doprovázející narození a smrt.

Mnoho lidí chápe, což je logické, tyto jevy spíše jako procesy než jako jednotlivé události, přitom přechodové rituály pouze neodrážejí nebo nezveřejňují změny, ať už v tělesném stavu rituálních subjektů nebo v jejich sociálním postavení. Spíše se na ně obecně pohlíží tak, že mají také účinnost, a proto jsou nezbytné pro uskutečnění změny (Forth, 2018, s. 2).

V tomto smyslu autor odkazuje na tzv. performativní činy,⁴ které uvádí na několika příkladech. V prvním případě zmiňuje manželství v pojetí západní civilizace, která nenabývají právní síly, dokud uznávaná autorita neučiní veřejné prohlášení (například dokud oddávající kněz či zmocněný úředník neprohlásí: „Nyní vás prohlašuji za muže a ženu.“). Podobným způsobem nemohou zesnulí vstoupit do nadpozemského světa, dokud nebude proveden požadovaný zádušní rituál. V některých společnostech musí být vykonány

---

⁴ Performativita v obecném pojetí značí uvedení, předvedení (poznámka autorky).

určité rituály, například při stříhání vlasů či při udělování jména, než je novorozenec přijat za řádného člena komunity. V jiných společnostech není zasvěcení do dospělosti plně dokončeno, dokud se člověk neprovdá/neožení a manželství se nepovažuje za platné, dokud pár, respektive žena neporodí dítě (Forth, 2018, s. 2).

4.1 Fáze přechodových rituálů

Přechodové rituály se od ostatních rituálů liší především svou formou. Zahrnují tři fáze rituálů, označované jako (Forth, 2018, s. 2):

- rituály oddělení,
- rituály přechodu,
- rituály začlenění/zasvěcení.

Van Gennep (2018, s. 74-76), jenž dále rozlišil tyto rituály a fáze, ke kterým se vztahují, jako předběžné/preliminální, liminální. a postliminální,⁵ chápe rituály oddělení jako obřady, které oddělují subjekty, tedy osoby od jejich původního stavu a často zahrnují změnu místa. U mužských zasvěcení lze v některých společnostech prostorové „odstranění“ chápat jako především oddělení chlapců od žen a zejména jejich matek. Po zasvěcencích může být také požadováno, aby se převlékli a podstoupili magické nebo očištné rituály.

Přechodové rituály jsou zároveň úkony probíhající během přechodné fáze. Fáze může být krátká nebo může trvat měsíce či roky. Další běžnou součástí přechodné fáze rituálů jsou fyzické zásahy, kdy daní jedinci mohou být požádáni, aby podstoupili v rámci zasvěcování fyzicky bolestivé rituály či si nechali vytvořit tetování a podobně. Tyto zásahy lze chápat jako utrpení, které musí tito jedinci absolvovat, aby dosáhli nového, žádoucího stavu. Na druhé straně lze fyzické těžkosti dále interpretovat jako prostředky, kterými starší členové společnosti, a zejména muži, projevují a upevňují svou kontrolu nad mladými. Ať už se jedná o vstup do dospělosti nebo o konkrétní status nebo nějakou formu sdružení (například tajnou či studentskou společnost). Zasvěcení často nezahrnují jednotlivce, ale celý kolektiv, jehož členové podstupují rituály současně a mohou v důsledku toho rozvíjet zvláštní celoživotní

---

⁵ Van Gennep (s. 11-19) chápe preliminální fázi jako odloučení, kdy jedinec opouští své dosavadní místo, fázi liminální jako pomezí, protože zatím nepatří ani do nového sociálního prostředí, a poslední, postliminální fáze představuje sloučení, respektive přijetí, čímž je rituál završen.

vztah, bratrství či sesterství, ovšem obecně se může jednat také o pomyslný vstup do „akademické obce“, respektive vysokoškolské studium (Forth, 2018, s. 3).

U porodních rituálů se tato přechodná fáze obvykle prodlužuje od porodu dítěte až do doby, kdy je dítě plně začleněno do větší komunity. Během tohoto období je často považováno za zvláště zranitelné, takže mohou být prováděny rituály, které mu poskytují ochranu, například před zlými duchovními silami (Forth, 2018, s. 3). V případě romských tradic, jak bude popsáno níže, je dítě plně přijato pokřtěním, do té doby je ochraňováno různými, pro Romy důležitými rituály, jež zaručují ochranu a zdraví dítěte.

Pro třetí fázi přechodových rituálů, tedy začlenění, se používá také pojmenování iniciační rituály. Představují vstup či přijetí do určité sociální skupiny či společnosti. Sociologická encyklopedie (Justoň, 2017) popisuje iniciační obřad jako „*druh obřadu, kterým je jedinec uváděn do nového společenského postavení, do nové role buď obecně sdílené, nebo velmi specifické*“. Daný jedinec přijímá novou životní úlohu, v nové sociální skupině, odlišné od té, do které patřil doposud. Přechod se týká jak sociálního prostředí, tak věkové kategorie. Vrcholem je iniciace, která na příkladu dospělosti znamená změnu ve způsobu života, jelikož dospělý, iniciovaný jedinec může vstoupit do manželství, vlastnit majetek, měnit bydliště (Justoň, 2017).

Ačkoli rituály oddělení, přechodu a začlenění logicky následují jeden po druhém v lineární sekvenci, akty připomínající dvě nebo více témat se vyskytují v jednom a tomtéž rituálním provedení. Akty vyjadřující oddělení od dřívějšího stavu nebo vztahu (například v případě obřizky) se tak mohou objevit v přechodném stádiu nebo ve spojení s rituály, které se převážně věnují začlenění. Přesto se zdá, že posloupnost oddělování, přechodu a začlenění obecně platí s ohledem na jakýkoli jednotlivý soubor rituálů týkajících se změny stavu v určitém bodě životního cyklu (Forth, 2018, s. 4).

Turner (1995, cit. dle Chlup, 2005, s. 17), který vychází z van Genepovy práce, se zaměřil na pomezí (liminální) fázi přechodových rituálů, kterou považoval za nejpodstatnější. Na tuto přechodnou fázi pohlížel jako na nejednoznačný stav (mimo všechny kategorie), v němž jsou účastníci mezi uznávanými sociálními statusy. Forth (2018, s. 6) zmiňuje, že Turner zdůraznil společná pouta, vyvíjející se mezi lidmi, kteří společně podstupují přechodové rituály, jak je popsáno níže.

Turner (2004, s. 97-102) navrhl koncept „*communitas*“. Během rituálů přechodu se účastníci dostávají do takzvaného liminárního - přechodového období, kdy se jejich

postavení vymyká běžným sociálně-kulturním zákonitostem, zažívají pocit posvátnosti, ale také útrapy a ponížení, ztrácejí své předchozí postavení a připravují se na nový vstup do společnosti. Zároveň však během tohoto posvátného období mimo normální čas a prostor účastníci rituálu vytvářejí zvláštní společenství - *communitas*, kdy jsou si mezi sebou rovni, společně se podřizují vyšší autoritě starších. Vlastnosti tohoto společenství jsou charakteristické pro velké množství i jiných jevů, než jsou rituály životního cyklu. Zahrnují nejen praktiky, jako je pouť, ale také celý způsob života. Řadí zde například hippies, Romové, členové náboženských řádů a účastníci dalších náboženských a sociopolitických hnutí.

Pro Turnera „*communitas*“ zahrnovaly „antistrukturu“, charakterizující formy činností na okraji nebo mimo zavedené sociální statusy a vztahy, a tak napomáhající kreativité a změně, což bylo kritizováno několika autory. Mimo jiné bylo poukázáno na to, že činnosti a podmínky spadající pod „*communitas*“ mohou být „strukturovány“ a společensky regulovány jako velmi dominantní instituce (Forth, 2018, s. 6). Turner však považoval tuto antistrukturu za zdroj a podstatu rituálu (Chlup, 2005, s. 180-181).

4.2 Přehled a charakteristika romských přechodových rituálů

Mezi zásadní romské přechodové rituály se řadí:

- těhotenství a porod;
- narození dítěte;
- křtiny;
- námluvy a svatba;
- smrt a pohřeb.

Těhotenství je významným mezníkem v životě každé ženy. Žena v romském pojetí zastává hlavní funkci matky, a ta, která děti mít nemůže, ocitá se na okraji společnosti. Nejdůležitější ženskou funkcí je její plodnost, protože čím více má dětí, tím vyšší je její společenská prestiž (Kaleja a Knejp, 2009, s. 102-103). Tradičně si rodiny přejí mít syna jako prvorozené dítě, protože ten neodchází od rodiny, naopak si svou dívku, budoucí manželku přivádí do svého prostředí, na rozdíl od dívek, které po sňatku žijí s rodinou svého muže. S pohlavím dítěte během těhotenství se pojí různé pověry, kdy dle romských zvyků, pakliže má žena kulaté těhotenské břicho, narodí se jí holčička, když je naopak špičaté, chlapec (Háková, 2001, s. 129).

Žena již během těhotenství musí dodržovat různé příkazy vycházející z romských tradic, protože je její povinností chránit sebe i své nenarozené dítě. Nesmí se dívat na zesnulé ani postižené a také se nesmí účastnit křtu. To totiž přináší neštěstí a dítě by mohlo zemřít. Těhotné ženě je zakázáno dívat se na vše odpuzivé, včetně hadů a žab, lekat se, hrát si s panenkou. Nebezpečný je kontakt se zvířaty, která mají srst, zvláště se psy a kočkami, i dítě by totiž mohlo být porostlé srstí. Jíst může vše, na co má chuť. A ačkoli by měla omezit mléčné a masné výrobky, kouření cigaret a pití alkoholu není zakázáno. Do společnosti by měla chodit co nejméně a vždy v doprovodu (Hájková, 2001, s. 128-129).

Aby dítě bylo zdravé, musí se těhotná dívat pouze na krásné věci, být veselá a zpívat si. Neměla by mluvit sprostě a proklínat, protože to přináší smůlu, a nenosit zástěry, náhrdelníky, aby se dítěti neomotala pupeční šňůra kolem krku (Davidová, 1995, s. 127).

Porod romských žen skýtá celou řadu rituálů, v současnosti však romské ženy v moderních společnostech, i v našem prostředí, rodí zpravidla v porodnicích. V dřívější době však ženy běžně rodily doma, pomocí porodní báby. Romské ženě se v průběhu porodu podával alkohol na zmírnění bolesti a zároveň byla omývána svčenu vodou. První koupel dítěte bezprostředně po porodu byla považována za obřad, který uvedl dítě na svět. Po porodu nesmí žena několik dní vařit a vycházet z domu. Do jednoho roku života dítěte jej nesmí stříhat, což je považováno za akt ochrany před nemocemi. Zároveň na zápěstí dítěte zaváže šňůrku, která nesmí být bílé barvy. Nejčastěji je červená. Představuje symbol, ochranu před uhrnutím dítěte, jež způsobuje mnoho zdravotních komplikací a na které Romové věří (Hájková, 2001, s. 129-131).

Podstatnou součástí romské kultury jsou **křtiny**. Dítě musí být pokřtěno, ideálně, když dosáhne půl roku života, aby ho neukradla čarodějnice nebo zlý duch. A dokud pokřtěno není, musí být chráněno světlem, kdy z tohoto důvodu dítě v rodinách, které tuto tradici dodržují, tráví v místnosti, která je nepřetržitě osvětlena (Mann, 2003, s. 88-89).

Křtinami je dítě přijímáno do lidského světa. Zajišťují mu zdraví a ochranu, protože to je nejdůležitější. Přijímání jména či příslušnost k církvi pro Romy nemá většího významu. Proto, pakliže například z finančních důvodů nebo z důvodu absence oficiálního sňatku odmítne katolický kněz křtiny provést, obrátí se rodina na jinou církev. Podstatná je ochrana Boha (Hajské, 2004, s. 13-15). A stěžejní je také role kmotra. U mladších rodičů kmotra vybírají jejich rodiče, tedy prarodiče křtěného dítěte a případné odmítnutí kmotrovství je chápáno jako urážka na cti, protože kmotr představuje člena velmi blízkého rodině

a důležitého také později, při sňatku kmotřence. Hirt a Jakoubek (2004, s 252-253) upozorňují, že pokud se jedná o dva kmotry, musí být odlišného pohlaví a zpravidla se jedná o dva lidi, které pojí nějaký vztah, sourozenecký či partnerský. Při samotném obřadu kmotr drží dítě a kmotra stojí vedle něj, přičemž dávají slib a vzniká tak celoživotní pouto.

Balabánová (2008, s. 37) popisuje následnou hostinu jako typickou, nepřilíš se lišící od jiných v evropských kulturách, ovšem mnohem okázalejší. Jedná se o významnou událost, na které nesmí chybět pro rodiče významní hosté. Předávají se dary, a to nejčastěji ve formě finančního obnosu. Nejen rodiče, ale i hosté se často zadluží, protože nepřipustí, aby byli pomluveni. Balabánová (2008, s. 37-38) dále uvádí symbolické dary, které se pokřtěným dětem darují, a sice u dívek vařečka, u chlapců symbolický předmět související s řemeslem, které se v rodině dědilo.

Svatba je významnou událostí v životě Romů. Pojí se s ní také tradice námluv. Dříve vybírala nastávajícího partnera rodina. U nevěsty byla předností světlejší pleť, u ženicha řemeslo, pověst a samozřejmě jmění rodiny. U dívek se mohlo pomýšlet na svatbu po první menstruaci, a proto již v takto mladém věku docházelo k zásnubám. Samozřejmostí byla příslušnost obou ženichů ke stejnému etniku a typický byl neoficiální, neúředně stvrzený obřad, který však v romském prostředí nahrazoval formálně stvrzený akt (Hájková, 2001, s. 132).

Současnou romskou svatbu jako takovou pojí rovněž velkolepost. Podílí se na ní celá rodina, přítomno je mnoho hostů, zejména příbuzenstvo. Mezi ty nejdůležitější se řadí kmotři a kmotry, protože ti mají ochrannou funkci stvrzenou Bohem.

Průběh romské svatby je podobný jako u majoritní společnosti. Mnohé zvyky také Romové přejali. Nevěsta má bílé svatební šaty, svatební kytici. Budoucí manželé si vyměňují prstýnky, ovšem tomuto aktu nepřikládají přílišnou váhu. Výměna je pro ně pouze symbolická, a tak se nezřídka stává, že si prstýnky pouze vypůjčí. Hostina se zahajuje slavnostním přípitkem a proslovem. Na hostině hraje romská hudba. První tanec v romské tradici patří dědečkovi nevěsty, následující jejímu otci a otci ženicha a posléze samotnému ženichovi. Svatební noci se v dnešní době již nepřirazuje zvláštní výjimečnost, jako tomu bylo dříve, kdy se dívky vdávaly velmi mladé a svatební nocí se ověřovala jejich počestnost (Hájková, 2001, s. 133-134).

Smrt se rovněž pojí v romském pojetí se specifickými obřady. Představuje smutný zásah do života pozůstalých. Žal dávají ženy najevo hlasitým pláčem, čímž o této smutné události

uvědomí okolí. Typický je příchod sousedů k pozůstalým a utěšování. Projev hlubokého smutku je zároveň projevem úcty (Šišková, 2001, s. 134). Tradičně se v romském prostředí věří na odchod duše zemřelého na onen svět.

Pokud jsou blízcí přítomni u umírajícího, musí dodržovat rituály, které mu usnadní odchod z pozemského světa. Například se odnáší peřiny a polštáře, sundávají se ozdoby a šperky, ženám se rozpouští a rozčesávají vlasy. Zakrývají se všechna zrcadla v místnosti, která jsou nejen bránou do jiného světa, ale i z něj a umírajícího by mohl navštívit a napadnout zlý duch. Duchové mají v romské tradici velikou roli. Romové věří na hodné i zlé duchy, přičemž mezi nejdůležitější se řadí duch zemřelých, tzv. mulo, který má dvě podoby. Mohou být hodní i zlí, mohou přijít žijící varovat před hrozbou, nebo naopak na ně přivolat nemoci a neštěstí z pomsty (Hájková, 2001, s. 134-135). Kromě duchů pak Romové věří také na poselství, jež přináší sny nebo zvířata, zejména psi, kočky a černí ptáci, kteří svými projevy, například u psů vytím, ohlašují blížící se smrt (Hájková, 2001, s. 134).

V romské tradici je důležitou součástí smrti **vartování**, tedy dohled nad zemřelým. Tento akt, který usnadňuje zemřelému odchod z tohoto světa a posmrtný život, je povinný pro příbuzné nebožtíka a představuje zároveň projev sounáležitosti rodiny, protože se členové celé rodiny sejdou pohromadě. Pokojný odchod duše, která se nevrátí v „podobě“ zlých duchů, je zároveň podstatným důvodem vartování (Mann, 2003, s. 27).

Také romský **pohřeb** se v současnosti liší od tradičního způsobu pohřbívání, který byl podobný u majoritní společnosti v dobách, kdy lidé umírali ve svých domovech a zde také byli připravováni na samotný pohřební obřad. A rovněž v dnešní době je vidět podobnost. Pohřeb je spojen s obřadem, na němž se pozůstalí rozloučí s nebožtíkem a zahrají mu na rozloučenou. Zajímavostí je, že některé rodiny nebožtíkovi do rakve neobouvají boty, aby se jeho duch nevracel na tento svět a mohl pokojně odejít, kdežto například pro olšské Romy je nepřípustné, aby zemřelý nebyl obut (Mann, 2001, s. 111-112). Jak je tedy patrné, že ani v romské komunitě nejsou dodržovány jednotné tradice, zvláště vzhledem k různým prostředím, pojetí romství a míře integrace romské menšiny. Některé zvyky jsou dodržovány regionálně.

Po obřadu se koná smuteční hostina, která mívá v různých regionech různé podoby. Pokud je účastno pouze nejbližší příbuzenstvo, probíhá i v restauracích či pronajatých sálech, na vesnicích v domě, na zahradě. Zpravidla se připravuje jeden talíř navíc, pro nebožtíka.

Nejčastěji se jí guláš a pije se alkohol, ovšem nesmí se tukat skleničkami, což platí také u vartování. Účast je povinná pro všechny zvané hosty (Hájková, 2001, s. 136).

Smutek se drží zpravidla jeden rok, kdy se pozůstalí neúčastní společenského života, ač povinnost a délka smutku se liší dle pohlaví a vztahu k zemřelému. Také vzhledem k výše psanému je patrné, že v romských přechodových rituálech má svou roli genderové hledisko, kdy ženy jsou povinny dodržovat smutek mnohem déle, zvláště pokud se jedná o otce či manžela. Nosí se černý oděv či pásky. V den narozenin rodiny navštěvují hřbitovy, kde kromě květin přinesou také láhev alkoholu, kterou na místě vypijí, přičemž část odlijí zemřelému (Hájková, 2001, s. 136).

5 SHRNU TÍ TEORETICKÉ ČÁSTI

V teoretické části bylo pojednáno o základních tématech, jež se zkoumanou problematikou souvisí. V první kapitole byla popsána etnická identita, která se formuje na základě příslušnosti k dané sociální skupině. Zahrnuje například jazyk, teritorium, postoje, hodnotový systém, který je předáván z generace na generaci a úzce souvisí se zkoumaným tématem. Druhá kapitola se zabývala romskou rodinou a výchovou. Vztahy v romských rodinách jsou specifické, protože rodina má pro Romy tu nejvyšší hodnotu, na druhou stranu je patrný odklon současných mladých generací od tradičního pojetí romského žití ve smyslu adaptace vůči majoritní společnosti. Specifikace výchovy souvisí se socializací, která byla dále nastíněna v kapitole třetí. Socializaci příslušníků romské menšiny je nutné chápat nejen ve vztahu ke společnosti, ale zejména v kontextu romské komunity a v rámci genderové socializace, neboť v tradičním pojetí postavení muže a ženy, a tedy i potomků, charakterizují značná specifika, stejně tak jako rozdělení sociálních rolí v rodině. Stěžejní část představovala poslední kapitola věnující se přechodovým rituálům. Výchova a socializace v romských rodinách úzce souvisí s přechodovými rituály, neboť za formu rituálu lze například považovat i závazky vůči dané sociální skupině, jako je například povinnost účasti na oslavách, obřadech. Mezi klasické přechodové rituály, které mají významnou roli v romské rodině se pak řadí těhotenství, narození dítěte a křtiny, svatba, smrt a pohřeb.

Přechodové rituály souvisí se změnami sociálního stavu člověka, jak popisuje Forth (2018, s. 2), který zároveň zmiňuje, že spojení s tělesnými změnami a fyzickým zráním je spíše nepřímé, neboť například rituály zasvěcující děti do období dospívání či mladistvé do

dospělosti často podstupují celé skupiny jedinců a jen zřídka se shodují s fyziologickým stupněm vývoje. To platí stejně pro rituály doprovázející narození a smrt. Mnoho lidí chápe tyto jevy spíše jako procesy než jako jednotlivé události, přitom přechodové rituály pouze neodrážejí nebo nezveřejňují změny, ať už v tělesném stavu rituálních subjektů nebo v jejich sociálním postavení. Spíše se na ně obecně pohlíží tak, že mají také účinnost, a proto jsou nezbytné pro uskutečnění změny (Forth, 2018, s. 2).

V současných romských rodinách je stále vnímáno autoritativní chování otce, ovšem matka, žena má poměrně veliké rozhodovací právo, co se výchovy a vzdělávání dětí týká. Také potomci, dívky i chlapci, mohou prosazovat svůj názor a konkrétně studovat, navíc obor, který si samy zvolí, či se věnovat volnočasovým aktivitám. To kvituje také výzkumné šetření, které provedl (Tomory, 2015, s. 100-102), dle kterého mnozí Romové touží přizpůsobit se, uživit se, prosadit se, ale zároveň mají touhu zachovat si identitu a poznávat vlastní kulturu. Dle jeho výzkumu mezi maďarskými Romy souvisí neúčast na dalším vzdělávání také se strachem odchodu dítěte. Pokud jedinec, člen rodiny půjde na střední školu a dokončí ji, nebo bude pokračovat ve studiu, začne žít svůj život, nevrátí se do komunity a rodina o něj přijde. Faktem je, že romský vztah k učení a vzdělávání je rozporuplný. Rodiče mají strach, ale zároveň chtějí pro své děti lepší osud a život, přesto se příliš nezapojují do podpory studia, například při výběru střední školy, protože mnohdy ani neví jak. Dle Nuhanoviće (2022, s. 73-90) je však obecně začleňování romských dětí do vzdělávacího systému v předškolním, základním, ale zejména středoškolském a vysokoškolském vzdělávání nedostatečné.

Pakliže zůstaneme u patriarchálního fungování rodiny, romští chlapci mají větší volnost, ovšem dívky v tradičních rodinách nemohou chodit ven bez svolení rodičů, později partnera. Například pokud chce jít dívka na diskotéku, musí získat svolení otce a jít pouze s doprovodem, nejčastěji příbuzného mužského pohlaví, jak popisují Mrhálek, Lidová, Hricová, 2016, s. 64). (Poláková, 2014, s. 14) pak dodává, že nejlepší postavení mají nejstarší chlapci, ovšem nutno dodat, že nesou rovněž také největší zodpovědnost.

EMPIRICKÁ ČÁST

6 Formativní vliv přechodových rituálů v romských rodinách

Empirická část práce spočívá v terénním výzkumu v konkrétních romských rodinách, který probíhal dle níže uvedených metod a technik v období od února do dubna 2023. Šetření bylo zaměřeno na přechodové rituály v rodinách, jejich dodržování do současnosti a vliv na výchovu dětí.

6.1 Cíle výzkumného šetření

Hlavním cílem výzkumného šetření je popsat formativní vliv související s přechodovými rituály, které se praktikují v současných romských rodinách.

Dílčí cíl 1: Zjistit, které přechodové rituály jsou dodržovány v konkrétních rodinách.

Dílčí cíl 2: Zjistit postoje k otázce vzdělávání v konkrétních romských rodinách v kontextu vlivu přechodových rituálů.

Dílčí cíl 3: Zjistit, jak se současné přístupy spojené s přechodovými rituály v romských rodinách liší od těch tradičních.

Výzkumné otázky:

Na základě stanoveného cíle byla formulována hlavní výzkumná otázka: „Jakou úlohu a formativní vliv mají v současnosti přechodové rituály v romských rodinách?“

Dílčí výzkumné otázky:

- DVO 1: Jakou úlohu plní přechodové rituály v konkrétních rodinách?
- DVO 2: Jaký vliv mají přechodové rituály na vzdělávání dětí v konkrétních romských rodinách?
- DVO 3: Které tradiční praktiky spojené s přechodovými rituály se dochovaly do současnosti?

6.2 Metodologie výzkumného šetření

Pro účely výzkumného šetření byl zvolen kvalitativní výzkum, který označuje různé přístupy (techniky a metody), jež řeší intenzivně a komplexně danou problematiku a ve své podstatě je orientován holisticky. Výzkumník postupuje induktivně a na výzkumný problém nahlíží komplexně (Skutil, 2011, s. 69). Creswell (cit. dle Hendl, 2016, s. 50) definoval kvalitativní přístup jako „*proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému*“. Vytváří se komplexní, holistický obraz, podávají se komplexní informace o názorech účastníků výzkumu, a výzkumník tedy zkoumá mnoho aspektů u menšího počtu subjektů. Výzkum se provádí v přirozených podmínkách (Tamtéž).

Jedná se o nenumerné šetření, protože výzkumník pracuje se slovy a jeho postup je deskriptivní. Jeho cílem je za pomoci zvolených postupů a metod rozkrýt to, jak lidé chápou, prožívají a vytvářejí sociální realitu, přičemž jeho výsledky nebývají zobecnitelné, jako je tomu u kvantitativních šetření (Švaříček a Šed'ová, 2014, s. 15-17).

V rámci kvalitativního přístupu byla zvolena metoda **případové studie**, neboli kazuistiky, v rámci, které mohla autorka podrobně prozkoumat několik případů v celé jejich komplexnosti a v přirozeném prostředí. V případových studiích je kladen důraz na pevnou vazbu na reálný život a konkrétní zkušenosti informantů, tedy osob, kterých se kazuistika týká, jak popisuje Švaříček a Šed'ová (2014, s. 102-103).

Vzhledem k cílům a výzkumným otázkám a prostřednictvím níže popsáných metod tak byly vytvořeny případové studie konkrétních rodin zaměřené na přechodové rituály.

Výzkumná technika

Pro realizaci této výzkumné sondy byla zvolena technika rozhovoru, který je jednou z metod kvalitativní výzkumné strategie. Konkrétně se jedná o **polostrukurovaný rozhovor**, který nabízí širokou volnost jak tazateli, tak informantovi. Spočívá v určení základní sady otázek, které je možné v průběhu rozhovoru doplňovat, jak zmiňuje například Mišovič (2019, s. 79).

Druhou zvolenou technikou bylo využití participačního **nestrukurovaného pozorování**, které Gavora (2010, s. 76, 149) popisuje jako sledování činností lidí, následný popis, analýzu a vyhodnocení, kdy výzkumník nevyužívá předem stanovených pozorovacích systémů.

Jedná se o pružnou formu získávání i nepředpokládaných souvislostí, kdy autorka mohla sledovat chování a reakce jednotlivých členů rodiny, s nimiž zároveň uskutečňovala rozhovory.

6.2.1 Výzkumný soubor a prostředí výzkumného šetření

Jako výzkumný soubor pro výzkumné šetření byli vybráni mladí Romové a Romky navštěvující druhé ročníky středního odborného učiliště v okrese Hradec Králové a jejich rodinní příslušníci. Celkem s účastí ve výzkumném šetření souhlasily dvě rodiny. V každé rodině poskytli rozhovor čtyři členové. Rozhovory probíhaly v domácím prostředí a se souhlasem informantů byly nahrávány na diktafon. Základní informace o informantech jsou shrnuty v následujících Tabulkách 2 a 3.

Tabulka 2: Základní informace k účastníkům první případové studie

Rodina č. 1	Věk	Délka rozhovoru
Informant č. 1 (Žaneta)	45 let	32 min. 16 s.
Informant č. 2 (Josef)	48 let	29 min. 18 s.
Informant č. 3 (Zdeněk)	72 let	27 min. 17 s.
Informant č. 4 (Andrea)	17 let	19 min. 2 s.

Zdroj: vlastní zpracování, 2023

Tabulka 3: Základní informace k účastníkům druhé případové studie

Rodina č. 2	Věk	Délka rozhovoru
Informant č. 5 (Iveta)	45 let	33 min. 06 s.
Informant č. 6 (Miroslav)	46 let	24 min. 08 s.
Informant č. 7 (Helena)	65 let	32 min. 12 s.
Informant č. 8 (Jan)	17 let	12 min. 02 s.

Zdroj: vlastní zpracování, 2023

Etické hledisko výzkumného šetření

Ze strany badatelky byly dodrženy základní zásady, které se pojí s obecnou etikou výzkumného šetření, tedy anonymizace informantů a informovanost prostřednictvím informovaného souhlasu, včetně souhlasu se zveřejněním anonymizovaných dat a s nahráváním rozhovorů (viz Příloha A).

Ochrana soukromí a osobních údajů byla dodržena na základě § 12 a § 21 zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a v souladu s Obecným nařízením o ochraně osobních údajů (GDPR) EU 2016/679. Jména byla pro účely této práce a po dohodě s informanty pozměněna.

6.2.2 Průběh výzkumného šetření a zpracování dat

Výzkumné šetření se skládalo ze tří na sobě navazujících fází:

- přípravné;
- realizační;
- závěrečné.

V první fázi (**přípravné**) došlo ke stanovení výzkumného problému, studiu literatury a informačních zdrojů a definování cílů šetření a výzkumných otázek. Byla stanovena výzkumná metoda a techniky polostrukturovaného rozhovoru a pozorování a také struktura rozhovoru. Základní soubor otázek byl několikrát pozměněn v rámci předvýzkumu, čímž došlo k ověření, že tazatelské otázky rozhovoru povedou k nalezení potřebných odpovědí. Základní soubor tazatelských otázek je uveden v následujících Tabulkách 4 a 5. V této fázi proběhla také prvotní komunikace s informanty.

V **realizační fázi** se uskutečnily rozhovory s informanty, které byly po nahrání na nahrávací zařízení přepsány elektronicky pomocí programu Microsoft Word. V rámci nestrukturovaného pozorování si autorka zapisovala poznámky, tedy reakce a chování jednotlivých členů.

Empirický obsah byl dále analyzován, vyhodnocován a komparován v poslední, **závěrečné fázi**. Od prvotního poznámkování se přistoupilo k analýze textů. V závěru proběhla interpretace výsledků.

Tabulka 4: Otázky k polostrukturovanému rozhovoru pro dospívající potomky

Kolik vám je let?
Jakou vzdělávací instituci navštěvujete?
Jaký obor studia na střední škole nyní studujete?
Ve kterém jste ročníku?

Na základní škole oproti střední škole je potřeba rodinná podpora, kdo a jakým způsobem Vám pomáhal s přípravou do školy?

Účastnil/a jste se běžných školních akcí, jako jsou výlety, karnevaly apod. (zajímá mě, jak důležité bylo pro rodiče vaše fungování ve školním kolektivu)?

Jaký je váš přístup ke vzdělání (resp. je pro vás důležité úspěšné ukončení studia)?

Jaký vliv na tento názor má dle vás výchova vašich rodičů?

Jaký vliv měli rodiče při výběru střední školy (radili vám nebo naopak do výběru nezasahovali)?

Jaké vztahy máte se svými rodiči?

Kolik máte sourozenců a co v současnosti dělají?

Jaké bylo Vaše dětství?

K jakým hodnotám Vás vedli Vaši rodiče (zajímá mě, zda vás například vedli k odpovědnosti, slušnému chování, respektu ke starším)?

Jaká pravidla jste měl/a v dětství stanovená a co následovalo po nedodržení?

V jakém míře umíte mluvit a používat romský jazyk?

Pocházíte z tradiční velké rodiny nebo to vnímáte jinak?

S kým ze širší rodiny udržujete vztahy a kolikrát ročně Vás navštěvují příbuzní?

Jak vnímáte mužskou a ženskou roli?

Jaké konkrétní rozdíly jste pocíval/a (pocítujete) v přístupu rodičů u sestry/bratra?

Jaké jsou Vaše představy o tom, co budete dělat po ukončení střední školy?

Jaké úrovně vzdělání by mělo dosáhnout Vaše dítě a budete ho podporovat ve vzdělání?

Které romské tradice či zvyky v rodině dodržujete a budete předávat je dál svým dětem?

Kterých událostí v romské komunitě jste se již účastnil/a (křtiny, svatba, pohřeb)?

Je pro vás povinností se těch oslav účastnit?

Musíte striktně dodržovat nějaká pravidla, tedy příkazy a zákazy, v rámci oslav?

Jak vnímáte tyto jednotlivé události a s nimi spojené obřady – narození dítěte, křtiny, svatbu, pohřeb (přikláníte jim již v tomto vašem věku stejnou důležitost jako vaši rodiče nebo prarodiče)?

Existují nějaké povinnosti či svolení týkající se pouze chlapců a pouze dívek, například u křtu, na svatbě, pohřbu?

Zdroj: vlastní zpracování, 2023

Otázky pro dospívající členy rodiny, kteří navštěvují střední školu, byly částečně směřovány právě do oblasti studia, u dospělých členů se zaměřovaly především na tradiční romské rituály a zvyky.

Tabulka 5: Otázky k polostrukturovanému rozhovoru pro rodiče a dospělé rodinné příslušníky

<p>Kolik vám je let?</p> <p>Jaké máte ukončené vzdělání? Co v současnosti děláte (čím se živíte)?</p> <p>Kladli vaši rodiče důraz na vzdělání?</p> <p>V jakém míře umíte mluvit a používat romský jazyk?</p> <p>Kolik máte sourozenců a co v současnosti dělají?</p> <p>Pocházíte z tradiční velké rodiny nebo to vnímáte jinak?</p> <p>S kým ze širší rodiny udržujete vztahy a kolikrát ročně Vás navštěvují příbuzní?</p> <p>Jak vnímáte mužskou a ženskou roli?</p> <p>Jak vnímáte vlastní dětství (jaké bylo)?</p> <p>Přistupujete při výchově dětí k roli muže a ženy jiným způsobem než vaši rodiče v období vašeho dětství?</p> <p>Které romské tradice či zvyky v se dodržovaly ve vaší rodině, když jste vyrůstal/a?</p> <p>Které romské tradice či zvyky v rodině dodržujete dnes?</p> <p>Vybavíte si nějaké tradice a zvyky, které dodržujete vy a dodržovaly je také vaši rodiče a prarodiče a jsou typické pouze pro vaši rodinu?</p> <p>Jaké události konkrétně slavíte?</p> <p>Co musí dodržovat těhotná žena a co má naopak zakázáno?</p> <p>Praktikují se u vás nějaké rituály po narození dítěte?</p> <p>Jak důležitou roli přikládáte křtinám?</p> <p>Kdo vybírá kmotra nebo kmotru?</p> <p>Jaké dary se obvykle dávají dítěti při křtinách?</p> <p>Vaše děti jsou pokřtěné?</p> <p>Dodržuje se u vás v rodině tradice námluv (mangavipen)?</p> <p>Jakým způsobem probíhá romská svatba?</p> <p>V kolika letech jste se vdávala/ženil?</p> <p>Věříte v posmrtný život a v ducha Mulo?</p> <p>Jak probíhá vartování?</p> <p>Co konkrétně se dodržuje před pohřbem?</p> <p>Jak probíhá samotný pohřeb?</p> <p>Co je typické pro pohřební hostinu? Co se jí? Kolik lidí se jí účastní?</p> <p>Jak je pro vás důležité dodržování tradic, příkazů a zákazů v rámci jednotlivých událostí a oslav?</p> <p>Máte pocit, že tyto rituály utvrzují vaši romskou soudržnost?</p>
--

Jak vás rituály nadále formují (zajímá mě například, zda konkrétně vám dávají pocit sounáležitosti, zda posilují romskou identitu, rodinné vazby)?
Existují nějaké povinnosti či svolení týkající se pouze mužů a pouze žen, například u křtu, na svatbě, pohřbu?

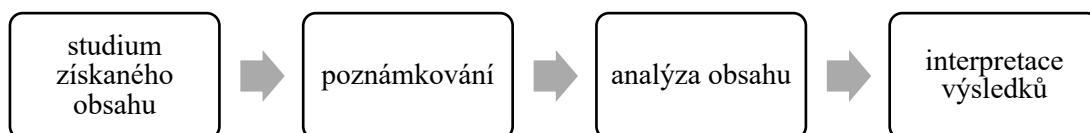
Zdroj: vlastní zpracování, 2023

Kvalitativní analýza dat

Získaný empirický obsah byl přepsán do písemné podoby (tzv. doslovnou transkripcí) a následně analyzován. Jednotlivé případové studie tvoří koherentní text získaných údajů.

Postup při vlastní kvalitativní analýze získaného empirického obsahu je znázorněn v následujícím schématu (Obrázek 2).

Obrázek 2: Schéma postupu při vlastní kvalitativní analýze

Zdroj: vlastní zpracování, 2023

6.3 Vlastní výzkumné šetření

Vlastní výzkumné šetření zaměřené na výzkumné šetření tvoří případové studie dvou romských rodin. Empirický obsah byl sbírán prostřednictvím rozhovorů a přímého nestrukturovaného pozorování přímo v domácnostech jednotlivých rodin.

Rodina č. 1

Počet informantů: 4

- matka (Žaneta, 45 let),
- otec (Josef, 48 let),
- otec Žanety (Zdeněk, 72 let),
- dospívající dcera (Andrea, 17 let).

- **Kazuistika č. 1**

Žaneta, 45 let, pochází ze čtyř sourozenců. Má dva starší bratry a jednu mladší sestru. Matka dětí opustila rodinu krátce po porodu nejmladšího potomka, a tak všechny děti vychovával otec sám. Žili na vesnici a zde také děti navštěvovaly základní školu.

Matka zemřela v roce 2020. Otec pracoval celý život jako stavební dělník, nyní je v důchodu. Se svou pokrevní rodinou, vyjma svých potomků, se příliš nestýká, neboť většina členů již zemřela. Ostatní žijí na Slovensku, odkud i on sám pochází.

Žaneta s manželem v současnosti vychovávají dvě dospívající děti. Obě děti studují tříleté obory na odborném učilišti, konkrétně dcera obor pomocné práce ve stravování, syn pokrývačské práce. Tři dospělí potomci, dva synové a jedna dcera, již žijí samostatně. Nejmladší z nich (21 let) má jedno dítě, starší syn (23 let) dvě a dcera (25 let) tři děti. Manželka staršího ze synů není Romka. S budoucím manželem se znala již od základní školy. Oba dospělí synové i manžel dcery pracují u stejné firmy, která se zaměřuje na stavby střech. Starší syn je vyučen v oboru kuchař-číšník, mladší středoškolské studium nedokončil, stejně jako dcera, která během středoškolského studia otěhotněla a studium ukončila.

Žaneta je v domácnosti a celý život se věnovala výchově dětí. Její manžel pracuje poslední tři roky u technických služeb. Před tímto časem byl na nemocenské dovolené a dlouhodobě nezaměstnaný, zhruba pět let (a před tímto časem pracoval v Německu). Žaneta a její manžel mají oba ukončené základní vzdělání.

Sestra Žanety (43 let), s níž má velmi blízký vztah, je rozvedená a nyní žije s novým partnerem, který není Rom (bez manželského svazku). Její tři děti jsou již dospělé. Pracuje jako zdravotní asistent v nemocnici od doby, co absolvovala rekvalifikační kurz.

Výchova a vzdělávání

Žanetu a její sourozence vychovával otec sám. Pouze nejstarší ze sourozenců si na matku pamatuje. Když matka odešla od rodiny, byly Žanetě dva roky, bratrům čtyři a pět let. S jinými členy rodiny se výrazně nestýkali, protože většina z nich žila v jiném kraji. Výchovu otce popisuje Žaneta jako volnou. Otec pracoval a také měl zdravotní potíže, a tedy neměl čas a mnohdy sílu, aby řešil konflikty mezi sourozenci, problémy ve škole či přípravu do školy. Otec nemá středoškolské vzdělání a jeho úroveň základních schopností a dovedností byla nízká. I kdyby tedy měl možnost se dětem věnovat, školní záležitosti byli nad jeho síly a možnosti. Žaneta upozorňuje, že v té době, když chodila do školy, byla

naprosto jiná situace, než jak to nyní vidí u svých nejmladších dětí, kteří chodí stále školy. Dle jejích slov se tenkrát ani neočekávalo, že by romské děti mohly studovat, maximálně nenáročné učební obory. Sama má ukončené základní vzdělání. K dalšímu ji nikdo nemotivoval a ani neměla potřebu jít do učení.

Výchovných prvků, které jim otec vštěpoval, nebylo mnoho. Zásadní roli měl nejstarší bratr, který částečně převzal funkci výchovného činitele. Žaneta si přesně nevybavuje, od koho se on sám vše naučil, ovšem byl to právě nejstarší bratr, který sourozencům předal základní schopnosti a dovednosti týkající se hygieny a návyků, stravování, oblékání a dalších.

Výchova a vzdělávání vlastních dětí

Žaneta s manželem ve výchově svých dětí využívali jak prvky romské, tak české. Zejména její manžel je zvyklý dodržovat romské tradice, a od tohoto se odvíjela výchova dětí. Děti byly vychovávány na jedné straně volnou výchovou. Nebyly trestány, ani omezovány v tom smyslu, že jim nebylo téměř nic odepřeno. Na druhou stranu se musely umět chovat ve většinové společnosti a respektovat její pravidla. Žaneta přiznává, že když začaly děti postupně chodit do školy, která byla povinná, uvědomila si, že sama chce, aby se děti adaptovaly ve školním prostředí a nebyly separovány, ač otec dětí nebyl úplně nadšený, Žaneta opravdu dbala na to, aby děti chodily pěkně a čistě oblékané, aby se chovaly slušně a mluvily správně česky. Prospěch dětí nebyl ideální, což Žaneta dle svých slov příliš nemohla ovlivnit, neboť, jak přiznala, její znalosti jsou omezené. V prvních ročnících tedy zvládala procvičovat čtení, psaní, počítání, poté si již nevěděla rady. Pokud některé z dětí propadalo, snažila se jej motivovat a popřípadě požádala také o pomoc některé z dětí sousedů.

V otázce rolí se v rodině při výchově dětí dodržují základní principy, které vycházejí z romského pojetí. Žena musí umět vařit a postarat se o domácnost a také Žanetiny dcery musely již v době, kdy chodily na základní školu, zvládat základní péči o rodinu. Dle Žanety toto vyžadoval zejména její manžel, protože v jeho rodině bylo nepřijatelné, aby dívky nebyly dobrými hospodynkami, neboť se jednalo o deficit, který jim snižoval hodnotu pro jejich budoucí život a nalezení vhodného partnera.

Tradice a zvyky

Žaneta umí hovořit romským jazykem částečně, stejně jako její sourozenci. Romům rozumí, ale jazykem nehovoří a nikdy jej ani během dětství a dospívání v rodině aktivně nevyužívali,

a pokud už, tak občas využívá romská slova, když je naštvaná a nechce, aby jí okolí rozumělo. V rodině se vyloženě tradice, které by byly typické pro Romy, neprojevily. Vánoce slavili jako většinová společnost, jiné svátky, například Velikonoce, neslavili vůbec.

Stýkali se s romskou komunitou v obci i s většinovou společností. V rámci těchto kontaktů s Romy si osvojila několik romských zvyků. Popsala například, že k jedné rodině chodili na speciálně upravovaná vepřová žebra (pašvare).

Dle osobního pocitu Žanety se v dětství cítila lépe mezi Romy. Co se týká mužské a ženské role, které jsou vymezeny v tradiční romské rodině, vnímala rozdělení rolí u sourozenců. Otec jako samozivitel zastával funkci obou rodičů dle svých možností. Živil rodinu, pral, vařil, pokud měl čas. Děti tak postupně začaly zastávat určité pozice. Nejdříve nejstarší bratr a poté i druhý pořadí převzali výchovnou funkci nad svými sestrami a dokázali se postarat také o domácnost. Později, když se sestrou byly starší, logicky se také zapojily do péče o rodinu. Žaneta si nevybavuje, kolik jí bylo přesně let, odhaduje kolem deseti, jedenácti let, kdy jako žena v domácnosti začala přebírat starost o úklid, nákupy, mytí nádobí. Bratři naopak byli ochránci rodiny a v době, kdy ukončili základní školu a bydleli stále s rodinou, začal nejstarší z nich pracovat, aby pomohl rodině finančně.

Své dětství Žaneta popisuje jako částečně šťastné. Nevybavuje si, že by jí bylo ubližováno, že by byla šikanována, vzpomíná však, že jako Romka se ve školním prostředí cítila separována.

Přechodové rituály

V rodině je ze strany Žanety kladen menší důraz na romské přechodové rituály, než je tomu u jejího muže. Pokud se tedy dodržují ryze romské tradiční rituály, je to z důvodu úcty k němu a k jeho rodině. Dle jejího názoru totiž ty oslavy a aktivity, které zná ona ze svého dětství, nejsou výrazně odlišné od těch, které se konají u ostatních Čechů.

Z tradičních svátků slaví rodina Vánoce, Velikonocům, ani jiným státním svátkům nepřisuzuje významnější roli. Co se týká oslav s přechodovými rituály, všechny považuje za důležité, zejména pak křtiny a pohřeb. Méně podstatná je v jejím pojetí svatba, ač u svých dětí dbala na to, aby jejich svatební den byl velkolepý.

Těhotenství, narození dítěte a křtiny

Žaneta i ostatní ženy v jejich rodině rodily v porodnici a s porody v domácím prostředí, které byly dříve typické pro romské rodiny, se nesetkala. Během každého těhotenství dodržovala

rituály, které se tradičně praktikovaly v rodině jejího muže. Ona sama měla své vlastní zvyky, které znala ze svého okolí, o kterých četla, slyšela, ovšem bylo nepřipustné, aby nedodržovala ty, které vyžadovali rodiče a sourozenci jejího muže. Dle Žanety se jedná o specifické rituály konkrétní rodiny, které musí ženy v rodině dodržovat, a netýkají se pouze těhotenství.

Žaneta nebyla omezována v jídle ani pití. Vše, na co měla chuť, ji nesmělo být odepřeno, což považuje veliké pozitivum. Sama však měla během jednoho z těhotenství zdravotní problémy a musela být delší dobu hospitalizována. Měla nařízenou speciální dietu a také ji dodržovala, ovšem manželova rodina měla k tomuto kroku výhrady a odmítala rozhodnutí lékařů tolerovat. Během těhotenství také nesměla chodit z domova sama a vždy musela mít doprovod. Měla se vyhýbat tomu, aby spatřila černou kočku a hada. Veškerý čas měla ideálně trávit s rodinnými příslušníky a nikdy nebýt sama.

Po **narození** dítěte se z tradic v rodině dodržovala nutnost dát dítěti kolem ruky červenou stuhu, která jej chránila. Žaneta vzpomíná, že všechny, které pro děti dostala, byly se zlatým přívěskem. V rodině se také dodržuje tradice, kdy po narození dítěte jednotliví členové rodiny promlouvají k novorozenci a přejí mu hodně zdraví, štěstí a bohatství. Muži v rodině tradičně narození nového člena zapíjí. Tradiční rituální koupel, vzhledem k tomu, že Žaneta rodila v porodnici, u svých potomků nepraktikovala a není si vědoma, že někdo v rodině tento akt dodržuje. Pouze o něm slyšela od babiček a prarodičů, které jí vyprávěly, jak v dřívější době porody probíhaly, jaké se dodržovaly tradice.

Křtiny považuje Žaneta za jednu z nejdůležitějších součástí života každého svého dítěte, neboť jim zajišťují štěstí a zdraví na celý život. Rodina se považuje za katolickou, ovšem není praktikující věřící.

Žaneta, její bratři a sestra, jejich děti, vnoučata, všichni v rodině jsou pokřtěni. Nebýt pokřtěn pro ni znamená nejen nebýt součástí komunity, ale tato skutečnost rovněž představuje hrozbu pro každého jedince, nejen v dětském věku, ale též v dospělém a ve stáří. Kmotři a kmotry představují v jejím životě důležité místo. Při výběru se radili v rodině, ovšem nebylo tomu tak, že hlavní slovo měli jejich rodiče, potažmo manželovy rodiče. Pro Žanetu byl výběr velmi důležitý, neboť chtěla vždy takovou osobu, o které věděla, že se o její děti postará, kdyby ona nemohla a že je bude po celý svůj život ochraňovat.

Z darů, které děti dostávaly v rámci křtin, uváděla Žaneta zlaté šperky, které si vybavila. Z fotografií poté vysledovala vařečku se stuhou od jedné babiček pro dceru.

Námluvy a svatba

Námluvy v tradičním romském pojetí Žaneta nezažila, neboť po pár měsících, co se svým současným manželem tvořila pár, otěhotněla a vzhledem k tomu, že rodiče manžela si přály svatbu co nejdříve a v letních měsících, upustilo se v tomto případě od tradic i formalit.

Svou vlastní **svatbu** považuje Žaneta za velkolepou. Její vlastní rodina není početná, neboť s příbuznými matky se nestýkala, a v době, kdy se vdávala, nebyla v kontaktu s mnoha rodinnými členy z otcovy strany. Z její větve se obřadu a hostiny účastnili sourozenci se svými rodinami, z manželovy strany přijelo mnoho příbuzných. Neshledává výrazné rozdíly od svateb českých, kterých se sama účastnila. Příprava nevěsty probíhala s družičkami a dalšími ženami od brzkého rána, rodiče zajišťovali přípravu všeho, co bylo potřeba a dohlíželi na to, aby vše probíhalo dle plánu. Na hostině se jedlo romské i české jídlo, pilo se pivo i tvrdý alkohol. Hrála živá romská cimbálová hudba, tančily se tradiční romské tance, jako je například čardáš. Žaneta přiznala, že sledovat taneční představení pro ni bylo obrovským zážitkem, na který vzpomíná dodnes, neboť do té doby neměla možnost se s tradičními romskými tanci seznámit.

Smrt, vartování a pohřeb

Žaneta zmínila, že nezná přesnou definici **vartování**, ani co přesně dle tradic obnášelo. U nich doma tento pojem nikdy neslyšela a v dětství a dospívání se nesešla se smrtí blízkého člověka, ani se nezúčastnila pohřbu. V současnosti v rodině dodržují určité zvyky, když zemře blízký člen rodiny a jež se takto dodržují v rodině jejího manžela. Ti nejbližší se vždy sejdou v jednom bytě, domě, protože v této chvíli by nikdo neměl být sám a zároveň je povinností pozůstalých vzdát úctu zemřelému. Přítomni si povídají a vzpomínají, modlí se za pokojný odchod duše a věčný klid.

Součástí **pohřbu** je tradiční obřad, na němž hraje oblíbená romská hudba zemřelého. Také tento akt je pojímán jako veliká událost, na kterou se sjede široká rodina. Součástí hostin, kterých se Žaneta účastnila v rámci rodiny manžela, byla účast živé romské kapely, která umocňuje úctu věnovanou blízké osobě. Z jídel se podává na smuteční hostině guláš, vepřový a hovězí, a alkohol všeho druhu. V její pokrevní rodině, i v rodinách jejích sourozenců se však preferuje spíše komornější pohřeb. Bratři i sestra mají blízko k české komunitě a do značné míry jsou adaptováni na poměry většinové společnosti. Před pohřbem se jdou společně pomodlit do kostela za mrtvého. Obřad bývá otevřený a ve smutečný síni,

ovšem hostiny se účastní pouze úzký výběr nejbližších příbuzných. O výročích navštěvují pravidelně na hřbitov zapálit svíčku, pomodlit se a popřát věčný pokoj.

- **Kazuistika č. 2**

Josef pochází z početné romské rodiny, ve které se dodržují, ač v modifikované formě, tradiční romské rituály. Poslední tři roky pracuje u technických služeb. Před tímto časem byl na nemocenské dovolené a dlouhodobě nezaměstnaný, zhruba pět let. Před tímto časem pracoval v Německu a k rodině se vracel zhruba dvakrát za měsíc, vždy o víkendu. Necelých pět let tedy s rodinou trávil minimum času, nepodílel se na rodinných aktivitách.

Část Josefovy rodiny žije na jižní Moravě, část na Ústecku a část na Slovensku. Dle Josefa právě tím, jak jednotlivé rodiny žijí v různých částech České republiky a Slovenska, jsou jejich životy rozmanité, ovšem přesto z generace na generaci potomci po mužské linii předávají svým dětem tradiční zvyky svých předků.

Výchova a vzdělávání

Josef má ukončené základní vzdělání, ostatně jako i jeho čtyři sourozenci. Když byl dítě, nebyly na něj kladeny požadavky na vzdělání a ani on sám neměl potřebu, vzhledem k tomu, k čemu byl veden, studovat. Dle jeho názoru by naopak v době jeho dětství bylo zvláštní, kdyby studoval on nebo kdokoliv jiný z komunity, v níž vyrůstal. Čtení, psaní a počítání mu v životě stačilo k tomu, aby mohl fungovat ve společnosti. Dnes, v inkluzivní společnosti, již romské děti navštěvují běžné základní školy, studují střední školy, ovšem tento trend je patrný v posledních desetiletích. Josef si uvědomuje rozdíly v podmínkách v době, kdy byl školou povinný, a dnes, kdy mateřské a základní školy navštěvují jeho vnoučata, neteře a synovci, děti přátel.

Výchova a vzdělávání vlastních dětí

Ve výchově svých dětí dbal Josef na to, aby se dodržovaly zvyky jeho rodiny, tedy že hlavou rodiny je muž a jemu podléhá hlavní rozhodování v zásadních záležitostech. Jeho otec dbal na mnohem přísnější dodržování pravidel a zvyků, co se výchovy týče, ovšem Josef, pod vlivem své ženy, ač pro něj jako pro muže není lehké to přiznat, v mnoha záležitostech ustoupil a vzdal se svých nároků.

Do výchovy příliš nezasahoval, ovšem dohlížel na to, aby dcery byly vedeny k tomu, aby se uměly postarat o domácnost. Se syny konverzoval o postavení muže v romské společnosti, jeho povinnostech vůči rodině, rodičům a obecně starším lidem. Je pro něj důležité, aby synové věděli, že se musí postarat o své rodiče, až budou staří nebo když budou nemocní. Dcery zase musí vědět, jak se postarat o svého muže, aby byl spokojený, protože to a narození dětí je v jeho pojetí to nejdůležitější, co by se dospívající dívka měla od otce dozvědět.

Tradice a zvyky

Josef hovoří plynule romským i českým jazykem. Podotýká, že česky se musel naučit, protože by nemohl fungovat ve většinové společnosti. V rámci širší rodiny však hovoří romsky. Dodržování tradic a také jejich předávání z generace na generaci považuje za samozřejmost a navíc dodává, že zejména jihomoravská větev dodržuje romské tradice, především při oslavách a v rámci různých rituálů.

V rodině Josefa se velmi dbalo na rozdělení mužských a ženských rolí také v oblasti péče o domácnost. Každá žena v rodině, i ta příchozí, jež se přivdala, musela nejen prokázat schopnost péče o domácnost, ale vyžadovalo se, aby měla přirozený smysl pro pořádek a čistotu, což mnohdy bylo pro některé ženy v rodině, jak vzpomíná Josef, velmi těžké, neboť úkolem těch nejstarších, rodičů a prarodičů, bylo kontrolovat, jak si mladá žena vede v péči o domácnost.

Přechodové rituály

Josef klade důraz na přechodové rituály a jejich dodržování. Své zkušenosti a zvyky proto považuje za nutné předávat svým potomkům. Muž je v jeho pojetí hlava rodiny, jež má právo rozhodovat o záležitostech týkajících se společného fungování.

Těhotenství, narození dítěte a křtiny

Těhotenství ženy a obecně vše spojené s plozením dětí považuje Josef za důležitou součást mužské identity. V devítiměsíčním období, které předchází porodu, respektuje potřeby ženy a vyžaduje, aby ostatní členové nukleární rodiny byli budoucí matce nápomocni. Do péče se zapojuje také matka otce, tedy budoucí babička, která dohlíží na to, že její snacha dodržuje všechny zásady, které jsou s romskými rituály v rodině spojeny. **Narození dítěte** je pro Josefa ženskou záležitostí, kdy on sám u porodu ani jednoho potomka nebyl a s tímto současným fenoménem, kdy muži asistují, a i mladí Romové, nesouhlasí. Muž má čekat

v povzdáli a poté příchod nového člena rodiny stvrdit tradičně zapitím. Při takovýchto příležitostech, jako je narození dítěte, vozí bratr z Moravy domácí pálenku, a pokud přijíždí i bratr ze Slovenska, nechybí na rodinné oslavě ani zabijačkové pochutiny.

Křtiny v rodině představují závěrečnou fázi příchodu nového člověka na svět. Zve se široký okruh rodiny, čímž je dítěti zaručena ochrana na zemi. Rodina tak symbolizuje boží posvěcení. Hostina musí být honosná, se všemi náležitostmi, jako je hudba a předávání darů. Dary nejsou v rodině určovány, tedy rodiče si předem neříkají, co by chtěli, protože je na každém z účastníků křtin, jak velký respekt vůči křtěnému a jeho matce a otci prokáže. Pokud někdo obdaruje dítě skromnějším darem, je považován za lakomce. Zde Josef zdůrazňuje, že i on sám se několikrát zadlužil jen proto, aby mohl v rámci křtu synovců a neteří dokázat úctu svému bratru a zároveň tak předurčit bohatství novokřtenci. Za nejideálnější dar proto považuje zlaté šperky.

Kmotr představuje v této rodině až magickou roli, neboť je osobou, jež společně s Bohem a rodinou drží ochranu na dítětem, ovšem vždy se musí jednat o člověka, kterému Josef bezmezně věří, jež je pro něj bratrem či sestrou a s nímž si dítě vytvoří pouto, jež nemohou narušit žádné temné síly.

Námluvy a svatba

Námluvy se v Josefově rodině dodržují, respektive jsou vyžadovány, ovšem u mladší generace, a také u jeho dětí již dochází ke změnám. Otec chce vědět, zda je budoucí ženich hoden pro jeho dceru a stejně tak, zda si syn vybral vhodnou nevěstu. V tradičním pojetí, jak byl Josef vychováván, by měla mít rodina nevěsty či ženicha minimálně stejné společenské postavení.

Nově příchozí žena musela prokázat své schopnosti v domácnosti, které byly kontrolovány staršími ženami, protože v rodině Josefa se klade veliký důraz na pořádek a čistotu. Žena tak podstatnou část dne věnuje úklidu, kdy například i každý den myje okna, utírá prach, vytírá. Josef sám přiznává, že ačkoliv by si nevšiml, pokud by nebyl doma, a žena, dcera by nějaký úkon nevykonaly, vyžaduje, aby pravidla dodržovala. Pokud mu tedy manželka oznámí, že okna umyla, vše si zkontroluje a je spokojen. Dříve, v mladším věku měl tendence se hádat a hledat každou chybičku, dnes je smířen s tím, že současná generace mladých lidí, včetně mladých Romů, se mění.

Na **svatbě** nesmí chybět nic z toho, co se sluší při romské oslavě, protože se neoslavuje pouze začátek nové společné životní cesty, ale též setkání rodiny a potvrzení sounáležitosti, přijetí nové rodiny. Svatbu Josef popisuje jako nejhonosnější a také nejnákladnější rituál, který se v jejich rodině uskutečňuje. Obdobně jako u křtin, je ostudou, pokud nejsou pozváni všichni důležití členové rodiny a blízcí, a pokud i svatební tabule nečísí hojností.

Smrt, vartování, pohřeb

Jako muž považuje Josef za povinnost nést určité hodnoty, jež mu byly vštěpovány, a mezi ně se řadí také respekt vůči starým lidem a schopnost postarat se o své blízké, pakliže se blíží jejich odchod z pozemského světa. O rodiče pečuje zejména syn, tradičně ten nejstarší má tuto povinnost, ovšem obecně se zapojují všichni, neboť nutnost sociálního cítění vůči straším lidem je v rodině vštěpováno všem členům.

Smrt úzce souvisí se zlými duchy, jimž je přiřazována veliká důležitost a zřejmý je respekt vůči nim. Když zemře člen rodiny, truchlení probíhá různě u žen a u mužů. Josef se sejde s muži, kdy společně uctí památku zemřelého a napijí se na něj. Poté obvolávají další příbuzné, aby jim pověděli o skonu. Ženy se zpravidla scházejí zvlášť a odhání zlé duchy.

Vartování zná Josef z návštěv Slovenska. Tedy nikoliv z vlastního osobního prožitku, nýbrž z povídání, která slýchal v dětství. Dnešní vartování by přirovnal jednak k rodinnému setkávání před **pohřbem** a poté před samotným obřadem. Ačkoli rodina uznává tradiční pojetí romského pohřbu, Josef upozorňuje, že dnes je již situace jiná, zvláště pokud Romové nežijí ve velikých romských komunitách, a proto i v jejich rodině, k nelibosti k nejstarším, probíhají pohřební obřady ve smutečních síních.

- **Kazuistika č. 3**

Otec Žanety, Zdeněk, pochází ze Slovenska, z oblasti kolem města Trenčín. Do královehradeckého kraje se přestěhoval, když mu bylo osmnáct. Zde se usadil ve větší vesnici a založil rodinu. Všechny čtyři děti vychovával sám, neboť po porodu nejmladšího potomka matka rodinu opustila a odstěhovala se. S manželem i dětmi zcela zpřetrhala veškeré vazby.

Výchova a vzdělávání

Zdeněk byl dle svých slov vychováván bez jakýchkoliv pravidel. Matka se do výchovného procesu příliš nezapojovala, otec uplatňoval fyzickou agresi proti Zdeňkovi. Starší bratr byl naproti tomu otcem uctíván a mladší sestra spíše ignorována. Také z tohoto důvodu Zdeněk odešel a omezil kontakt se svými příbuznými. Žádné tradiční prvky typické pro romskou výchovu si nevybavuje, ovšem zná je od svých přátel, zeťů, snach. Zmiňuje například péči starších sourozenců o mladší.

Zdeněk absolvoval základní školu, středoškolské vzdělání nemá. Na podmínky, které tehdy panovaly, když byl školou povinný, si nepamatuje. Má osvojené pouze základy. „*Moje rodiče nezajímalo nic, takže ani vzdělání, ani moje budoucnost.*“ Dodává, že rodiče byli téměř negramotní.

Výchova a vzdělávání vlastních dětí

Zdeněk přiznává, že neměl z dětství osvojeny výchovné principy, a tak nevěděl, zvláště když odešla matka dětí, jak je vychovávat. Péče o děti pro něj nebyla přirozenou záležitostí, navíc musel živit rodinu, a tak neměl příliš času. Uvádí, že fungování rodiny bylo hektické, bez pravidel, což se postupně měnilo, když nejstarší děti dospívaly a byly schopné se postarat o domácnost, o mladší sourozence. Do té doby pomáhali blízcí.

Co se týká vzdělávání, děti Zdeňka absolvovali všechny základní školu, ač s opakovanými ročníky, jen díky podpoře učitelů. On sám nebyl schopen jakkoli do vzdělávací oblasti svých dětí zasahovat, neboť k tomu neměl ani kompetence, ani čas. Jeden z jeho potomků má ukončené odborné středoškolské vzdělání.

Tradice a zvyky

Zdeněk se řídí základními ctnostmi, které by dle něj měl každý romský muž mít, přičemž sám sebe označuje za „cigána“ nikoli Roma. Je to víra v Boha a posmrtný život, láska k dětem, úcta ke starým lidem. V otázce úcty k rodičům, která je základním principem romské rodiny, však odmítl odpovědět. Uvědomuje si, že tomu tak je, sám však rodičům neodpustil, jak se k němu chovali. Zdeněk ovládá romštinu a aktivně ji využívá. Ve většinové společnosti však hovoří česky.

Přechodové rituály

Těhotenství, narození dítěte a křtiny

Zdeněk si nevybavuje konkrétní rituály spojené s **těhotenstvím**, neboť jako muž se o tyto záležitosti nezajímal, přičemž odkazoval na svou matku, tety a také manželku a její příbuzné. To, jak by se měla nastávající matka chovat během svého těhotenství, je dle něj ryze ženskou záležitostí. Vybavuje si však, že mnohokrát slýchával, aby se těhotná žena nedívala na ošklivé věci. Svě ženě on sám nic nezakazoval a ani nepřikazoval, co by měla jíst či pít. Mohla si dopřát vše, co na měla chuť. I cigarety.

Když se postupně narodily Zdeňkovy děti, každé z nich řádně „zapil“ s přáteli v hospodě. Péče byla v rukou ženy, neboť Zdeněk trávil mnoho času v práci. Podotýká, že pokud na nějaké zlé síly opravdu věřil, tak na bosorky, tedy čarodějnice, které mohou na dítě, jež není pokřtěné, snést kletbu a začarovat ho. Toto kouzlo by mohlo způsobit, že bude nemocné nebo ošklivé, nebo že zemře. Všem dětem proto s manželkou přivázali na zápěstí červenou stuhu. Zdeněk upozorňoval, že nesměla být bílá, ale protože on ve svém okolí znal pouze rodiče, kteří přivazovali červenou, volili s manželkou také tuto barvu.

Křtinám přikládá důležitost, ale sám nevím, zda on pokřtěný je. Víra a tradice v romském pojetí pro něj začaly dávat smysl až po vlastní svatbě, díky lidem, kteří tvořili blízký okruh kolem jeho ženy. Podotýká, že by jej nikdy nenapadlo, že je všechny opustí, protože vždy cítila zásady, které jsou pro Romy typické.

Zdeněk přiznává, že spoustu věcí již zapomněl a nedokáže si je vybavit, ovšem účastnil se křtin svých vnoučat a pravnoučat. Je velmi hrdý na svou početnou rodinu, což se projevuje také v tónu hlasu, když o ní hovoří. Má celkem čtyři děti a patnáct vnoučat. Důležitost křtu vidí v ochraně dítěte na tomto světě.

Námluvy a svatba

Námluvy probíhaly dle slov Zdeňka opačně, než se očekává. Jeho budoucí žena otěhotněla a Zdeněk byl pozván budoucím tchánem na návštěvu, který oznámil oběma, že se vezmou. Obřad byl formální, hostina na romské poměry menší, jelikož v té době neměli dostatek financí. Zdeňkova pokrevní rodina se neúčastnila. Konala se v sále jednoho podniku ve vsi, hrála romská hudba, tančily se různé tance, které Zdeněk nepopisuje jako ryze romské. Zábava byla rovněž poměrně volná.

Smrt, vartování a pohřeb

Zdeněk považuje smrt za součást života. V dětství, když někdo z jeho okolí zemřel, pamatuje si, že jeho matka vždy hovořila, že je potřeba chránit zemřelého před zlými duchy, dokud nebude pohřben. O to se měli postarat blízcí svou přítomností a truchlením. V pozdějším věku se u příbuzných své ženy setkal s tím, že nejstarší žena v rodině prováděla očistný rituál, kdy nad mrtvým stála, když zemřel ve svém domově, a provolávala jakési zaříkávadlo, které všechny zlé síly mělo odehnat. Nepamatuje si však, co vše bylo součástí rituálu.

Pohřeb samotný popisuje ze dvou rovin, s obřadem v kostele a s obřadem ve smuteční síni, vždy však platí, že tělo zemřelého se nespaluje. Upozorňuje také na otázku financí, kdy mnoho Romů, kteří nepracují a nemají sebemenší potřebu se asimilovat, poté nemají finance na místo pro uložení zemřelého, rakev, obřad, věnce, smuteční oznámení a hostinu pro celou rodinu. Uvědomuje si, že s financemi má problém mnohdy i majoritní společnost a peníze si musí vypůjčit, ostatně jako se to stalo i jemu, ale existuje dle něj určitá část romského obyvatelstva, které je úplně jedno, co bude s tělem a duší jejich blízkého. Zdeněk zmiňuje, že je ostudné je nazývat Romy, cigány a jakkoliv je spojovat s romskou kulturou, protože oni nemají blízko ani k majoritě ani k romskému lidu. Považuje je za specifickou sociální skupinu, která žije na okraji společnosti, protože si tento životní směr vybrala.

Dále zmiňuje rozdíl mezi slovenskými a českými pohřby, kdy dle jeho vlastní zkušenosti byly ty, jichž se účastnil na Slovensku mnohem skromnější a nikoliv natolik formální, jako je tomu v České republice, respektive v jejich rodině a rodinách jeho dětí. Ač nemůže říci jedno jasně dané stanovisko, tak rozdíl vidí ve skutečnosti, že v našem prostředí Romové pohřeb nechápou pouze jako povinnost či tradici, kterou je nutné dodržovat, nýbrž jako skutečné rozloučení se zemřelým tady na zemi, a proto v Česku Romové jsou schopni se zadlužit a věnovat spoustu energie, aby rozloučení proběhlo slavnostně se všemi náležitostmi, „živou“ hudbou, smuteční řečí a hostinou.

- **Kazuistika č. 4**

Andrea se narodila jako čtvrté dítě v rodině. Žije s rodiči a rok mladším bratrem. Oba navštěvují střední odborné učiliště.

Vzdělávání

Andrea je ve druhém ročníku středoškolského studia. Studuje obor pomocné práce v kuchyni. Učení teoretických poznatků nepovažuje za důležité, jelikož však již od dětství byla vedena k tomu, aby se dokázala postarat o domácnost a sourozence a vařit se učila již v deseti letech, vybrala si obor, který jí je blízký. Střední školu šla studovat na přání matky, která u nejstarších tří dětí zastávala postoj volné výchovy a vše podřizovala požadavkům manžela, u nejmladších, vzhledem ke společenským změnám a přístupu k romským dětem, doporučila dětem další studium. Otec zastával spíše negativní postoj. Dle Andrey matka změnila postoj, když sama nastoupila do práce a dostala se do kontaktu s ženami z většinové společnosti. Uvědomila si, že by nejmladší sourozenci trávili čas doma nebo potulováním, bez příjmu, bez práce, kdežto pokud by studovali, měla by rodina jisté sociální výhody.

Na základní školu má Andrea vcelku pozitivní vzpomínky. Vzpomíná, že základní záležitosti, jako je čtení, psaní, počítání s matkou procvičovala, později se však již spoléhala pouze sama na sebe. Dle jejích slov měla štěstí na spolužáky, kteří jí často pomáhali nebo nechali opsat úkol, když ho neměla. Matka se starala o domácnost, o otce a vychovávala pět dětí. Ne vždy proto měla Andrea řádnou přípravu školy. Často však trávila čas s kamarádkou, kterou navštěvovala i u ní doma a u její babičky. Jezdila s nimi na jejich chatu. V tomto období se akcí pořádaných školou účastnila jen částečně, protože otec nesouhlasil a školní výlety například odmítal zaplatit. Běžné aktivity, jako jsou návštěvy divadelních představení, sportovní dny, Den dětí a další navštěvovala. Několikrát se rodina zúčastnila také školního karnevalu, neboť se jednalo o velkou školní akci, na které byly přítomny také romské rodiny.

Výchova

Andrea vztahy v rámci rodiny hodnotí pozitivně, ovšem přiznává, že s otcem má časté rozepře z důvodu odlišného názoru na fungování ve společnosti, uplatnění se i sociálních vztahů.

Výchovu popisuje jako volnou v tom smyslu, že v dětství nebyla trestána, napomínána. Hrála si sama nebo se staršími sourozenci, kteří jí měli často na starosti. Také měla dostatek hraček na hraní, panenky i plyšové hračky.

Byla vedena k tomu, aby se chovala slušně ke starým lidem a k rodinným příslušníkům. Zároveň se všichni sourozenci museli chovat tak, aby v rámci romské komunity neudělali rodině ostudu.

Andrea trávila spoustu času se svými bratry a sestrou, kteří byli o čtyři, šest a sedm let starší. Když si ještě hrála s panenkami, oni už byli v pubertě a měli své zájmy a kamarády, přesto však plnili své povinnosti, pokud byli požádáni rodiči. Na druhou stranu uvádí, že většinou trávila čas s nejmladším bratrem a matkou, která byla v domácnosti.

Tradice a zvyky

Andrea nehovoří romským jazykem. Rozumí sice romské řeči, ale aktivně ji nevyužívá. Při významných oslavách, kterých se účastní i vzdálenější členové rodiny se romština používá hojně, ovšem nejmladší členové rodiny spolu mluví česky a slovensky. Andrea se stýká zejména s nejbližší rodinou, sourozenci, sestřenicemi, prarodiči. Se sestřenicemi z jižní Moravy jsou v kontaktu především prostřednictvím sociálních sítí.

Ženskou a mužskou roli pojímá Andrea tradičním i moderním způsobem. Je toho názoru, že žena musí umět vařit, uklízet, pečovat o domácnost a vychovávat děti, neboť takto se k životu přistupuje v její rodině. Na stranu druhou chce dokončit střední školu a najít si práci v oboru. Rodinu plánuje založit nejdříve ve dvaceti letech. V budoucnu by chtěla, aby také její děti studovaly alespoň učňovský obor a dokázaly se začlenit do většinové společnosti, což jí škola umožnila.

Přechodové rituály

Andrea se účastnila už jako dítě různých rituálních oslav. Zažila minimálně pět svateb, které si pamatuje, z toho jednu na Slovensku. Dle jejího názoru je slovenská a česká svatba diametrálně odlišná. Slovenskou si pamatuje jako méně honosnou, odehrávající se na vesnici, s hostinou na zahradě starého statku, s hudbou a zabijačkou. Ačkoliv byla v té době plná dojmů, dnes, po několika letech a při představě na svou vlastní svatbu, upřednostňuje české prostředí. Touží po obřadu v běžné obřadní síni a hostině v pronajatém sále, s kapacitou nejen pro svou rodinu, ale i neromské přátelé. S hudbou romskou i moderní.

Křtiny jsou Andree také důvěrně známy. Tento akt považuje za nejkrásnější zážitky, které z dětství má. Zároveň si uvědomuje, že spousta jejich vrstevníků z většinové společnosti tuto zkušenost nemá. Také Andrea plánuje své vlastní děti pokřtít, neboť zároveň považuje křtiny za jakousi morální povinnost každého Roma.

V rodině Andrey se pohřbů účastní také děti, a proto ona sama i její sourozenci měli kontakt s umíráním a se smrtí již v době, kdy ještě nechodili do školy. Zvláštností je, že smrt jí nebyla

vysvětlována z biologického hlediska, ani pohádkově, nýbrž duchovně. Člověk, který zemře, již není mezi námi, ovšem jeho duše žije dále na onom světě. Z tohoto důvodu je nutné zahánět zlé duchy, když někdo blízký zemře, aby mohl v klidu odejít. Vartování Andrea nezná.

V rámci přechodových rituálů, potažmo obřadů a oslav, tráví děti čas pospolu, kdy ti starší zároveň dohlížejí na mladší sourozence. Co se týká genderového hlediska, pokud lze hovořit o tom, že některé povinnosti a svolení se týkají pouze ženského pohlaví a jiné pouze mužského, tak v rámci oslav se dívky sdružují se ženami, matkami, a chlapci s muži. Striktní dodržování pravidel pro děti či vůči genderu v rámci obřadů a oslav v rodině nejsou stanoveny.

Rodina č. 2

Počet informantů: 4

- matka (Iveta, 45 let),
- otec (Miroslav, 46 let),
- matka Ivety (Helena, 65 let),
- dospívající syn (Jan, 17 let).

• Kazuistika č. 5

Iveta (45 let) s manželem Miroslavem (46 let) mají celkem tři děti, z toho jedno žije s rodiči v jejich rodinném domě. V této domácnosti žije také matka Ivety, která je vdovou. Dvě starší děti, které vychovala, jsou již dospělé a mají své vlastní rodiny. Dlouhá léta byla v domácnosti, nyní pracuje jako uklízečka. Iveta má střední odborné vzdělání.

Starší dcera s manželem (27 a 28 let) mají dvě malé děti. Její muž se se svou rodinou nestýká. Do města, v němž žije, se přistěhoval. Poměry v jeho rodině nebyly optimální. Vyskytovaly se alkoholismus a gamblerství u rodičů. On i jeho dva bratři odešli z domova ještě před dovršením osmnácti let. V té době žil u rodičů své tehdejší přítelkyně. Nyní pracuje jako stavební dělník, jeho žena je v domácnosti. O tři roky mladší syn má jedno dítě a se svou partnerkou žije v partnerském vztahu. Všichni členové rodiny, až na sestru matky, žijí ve stejné obci. Sestra matky se svým mužem žijí v nedaleké malé vesnici, v rodinném domě s rodiči svého muže.

Výchova a vzdělávání

Iveta byla vychována jako hrdá Romka, ovšem zcela adaptována na většinové poměry. Již od dětství se stýkala s romskými i českými dětmi. Oba rodiče pracovali a ona se sestrou nijak nevybočovaly. Sama zastává kritické postoje k Romům, kteří nejsou schopni ani ochotni se přizpůsobit, zejména těm na okraji společnosti, žijící v osadách na východě Slovenska, i u nás. Své prarodiče a rodiče považovala vždy za slušné Romy, stejně tak sebe, neboť jsou jejími životními vzory, a proto dle jejích slov se také k ní a její setře chovaly ostatní děti a sousedé slušně.

Sestry byly vychovány, aby nemluvily sprostě, chovaly se slušně k druhým, neodsuzovaly ani Romy ani Čechy, ale hodnotily ostatní dle toho, jak se chovají. V rodině se kladl důraz na romství, na druhou stranu Iveta necharakterizuje významně odlišné výchovné prvky. „*Musely jsme chodit do školy, jezdily jsme na výlety, jako každý jiný, protože na vesnici to tak prostě bylo, že takové ty problémy mezi cikány a bílými tady nebyly,*“ uvedla.

Výchova a vzdělávání vlastních dětí

Vlastní děti Iveta s manželem vychovávala tak, jak byla vychovávána ona svou matkou. Rozdíly mezi výchovou u svých dětí a jejich vrstevníků vidí především v tom, že její děti měly volnost. Většinu návyků si osvojily až v mateřské škole. Doma byly vedeny k osvojení si sebeobsluhy a základních řečových schopností.

Tradice a zvyky

Iveta zná romský jazyk, ovšem aktivně jím nemluví. Další členové rodiny jsou na tom podobně. Na romskou řeč je pyšná, ovšem nahlíží k ní jako na vymřelý jazyk, kterému rozumí jen omezená část obyvatel, kdy dále dodává, že její přístup ovlivňuje fakt, že sama žila ve většinové společnosti, a s Romy, se kterými se stýkala, pocházeli z podobného prostředí.

Svou rodinu považuje za velikou, ač jen s úzkým okruhem blízkých se pravidelně stýká. Dodává, že se ona ani nikdo z její rodiny nestydí za to, že je Rom, ovšem obecně hodnotí rodinu jako adaptovanou, českou. „*Nejsme vzdělání, nemáme školy, ale pracujeme a žijeme slušně jako ostatní.*“

Romské tradice a zvyky spatřuje v kontextu jejich dodržování či příslušnosti k nim zejména v romské hudbě a tancích, což vysvětluje tak, že k romským tradicím přistupuje podobně

jako Slováci inklinují k lidovým písním, na Hané k lidovým tradicím. Například romské festivaly však nenavštěvuje, na rozdíl od jejího muže, který se více stýká s romskou komunitou.

Přechodové rituály

Těhotenství, narození dítěte a křtiny

Iveta porodila tři děti standardně v porodnici. Během **těhotenství** nedodržovala žádná omezení spojená se stravováním. Přiznala, že v těhotenství, ač omezeně, kouřila, alkoholu se však zcela vzdala. Podotýká však, že si neospravedlňovala svůj prohřešek tím, že v romském pojetí nelze těhotné ženě odepírat to, na co má chuť, nýbrž svou slabou vůlí. Po **narození** dětí dodržovala vždy pouze jednu zásadu, jež lze považovat za ryze romskou záležitost, a tou je odhánění zlých duchů. Starší syn jako novorozeně několik měsíců pravidelně o půlnoci usilovně plakal, a tehdy ženy v rodině přímo u Ivety doma zlé duchy odháněly a prováděly očistný rituál. **Křtiny** považuje Iveta za podstatnou součást života, a také její děti jsou pokřtěné. V obci, kde rodina žije, navštěvovala Ivetina dcera dětský sbor, který pořádal koncerty v místním kostele, takže zde trávil rodina spoustu času. Iveta zároveň dodává, že pro ni samotnou jsou křtiny důležité, ovšem pohlíží na ně mnohem formálněji a její prožitek není takový jako tomu bylo dříve, když ona byla dítětem.

Námluvy a svatba

Manžel Ivety pochází z tradiční rodiny, která si zakládá na dodržování základních společenských pravidel, a tak požádal o svolení Ivetiny rodiče, než se vzali, načež byli seznámeni i rodiče navzájem. Dříve se nesetkali, neboť k zasnubám došlo několik měsíců po seznámení.

Svatba byla honosná a veliká. Obřad se konal v obřadní síni kulturního domu, hostina v pronajatém obecním domě. Hosty bavila živá hudba, kromě romské také česká. Po obřadu následovalo hromadné focení hostů. Na hostině se podávalo tradiční české i romské jídlo, zejména kvůli hostům, jež přijeli z jiných krajů. Iveta si vzpomíná na tradiční jídla, které hosté mohli ochutnat, a sice pokrm goja (vepřová střeva plněná bramborovou kaší) či dedele (sladké povidlové taštičky).

Smrt, vartování a pohřeb

Vartování v pravém slova smyslu se v rodině nedodrhuje. Když někdo zemře, blízcí se sejdou, aby se navzájem podpořili a dohodli se, jakým způsobem proběhne poslední rozloučení s nebožtíkem. V rodině probíhá smuteční obřad v kostele i ve smuteční síni, dle toho, kde nebožtík žil, jaká je finanční situace rodiny. Společně pak všichni navštěvují hřbitov na Den památky zesnulých, v den výročí úmrtí, v den narozenin.

- **Kazuistika č. 6**

Miroslav (46 let) pochází z romské rodiny, která léta žije na vesnici. Společně s Ivetou vychovali tři děti. Má bratra a sestru a pět neteří. Oba rodiče jsou stále naživu a v úzkém kontaktu se svými dětmi. Širší rodina žije v různých krajích. Pokrevní i získanou rodinu považuje Miroslav za nejdůležitější součást svého života.

Výchova a vzdělávání

Miroslav byl vychováván jako Rom v rodině, která byla adaptována ve většinové společnosti. Ačkoliv pociťoval během svého dětství jistou stigmatizaci, protože mnoho romských rodin v okolí nežilo, obecně hodnotí svou životní cestu pozitivně.

Rodiče Miroslava a jeho sourozence vychovávali ke slušnosti a k návykům k práci, což příkládá také tomu, že se stýkali s lidmi z většinové společnosti častěji a ve větší míře než s romskou komunitou, a automaticky tak přebírali většinové zvyky. Miroslav však nemá pocit, že by on či jeho rodiče tímto ztráceli právo na svou identitu. Romství chápe jako příslušnost člověka k určitým hodnotám, ovšem i Rom může zcela normálně fungovat ve většinové společnosti, aniž by měl pocit, že je nucen k uznávání pravidel, jež mu nejsou vlastní.

Výchova a vzdělávání vlastních dětí

Miroslav výchovu nechával z většiny na své manželce. Jediné, co požadoval, je, aby děti měly základy romské etiky. Dívky, aby byly vedeny k péči o domácnost, chlapani k ochraně rodiny. Důležité pak je uvědomit si, že rodina je primární sociální skupinou.

Tradice a zvyky

Miroslav zná romský jazyk, ovšem aktivně jím nemluví. V rodině se hovoří převážně česky a slovensky. Romský jazyk se příliš nepoužívá ani při společných rodinných oslav, na nichž se setkávají členové rodu z různých koutů České republiky.

V romských a českých tradicích, které on zná a zažil, nespátřuje zásadní rozdíl. Navštěvuje proto s přáteli romské festivaly, na kterých má možnost vcítit se do romské kultury, zažít jistou sounáležitost, příslušnost k sociální skupině.

Přechodové rituály

Těhotenství, narození dítěte a křtiny

Těhotenství a narození dětí Miroslav prožíval velmi intenzivně, neboť vůči své ženě chová velikou úctu a narozením jejich společných potomků, pokračovatelů rodu se jeho cit k ní ještě prohloubil. Křtiny všech dětí se odehrávaly výhradně v gesci Miroslava, neboť v jeho rodině se vždy jednalo o výhradní záležitost mužů, otců.

Námluvy a svatba

Miroslav žádal o svolení ke sňatku Ivetiny rodiče, neboť považoval za nutné získat svolení a požehnání. Za důležité považoval, aby byl přijat do rodiny a zároveň mohl představit svou rodinu a dokázat, že je hoden jejich dcery.

Svatbu plánovali rodiče Miroslava. Považovali za svou rodičovskou povinnost syna vypravit na novou životní cestu. Obřad i hostina se výrazně nelišila od běžných českých svateb, ovšem nesla prvky romských tradic. Hrála romská hudba, podávalo se romské jídlo. Hostina začínala tanci, kdy nevěsta i ženich nejdříve tančili s rodiči a až poté proběhl novomanželský tanec.

Smrt, vartování a pohřeb

Vartování Miroslav zná, ovšem v jeho rodině, když on sám vyrůstal, se neprojevily žádné zvláštní rituály. Spíše šlo o tiché uctění památky. Dnes, protože jsou početná rodina, se muži a ženy schází, zapíjí smutek a projevují si sounáležitost a podporu. Až **pohřeb** představuje definitivní konec a rozloučení se s nebožtíkem. V této době dochází k definitivnímu uvědomění si naší smrtelnosti a rozloučení se. Tento fakt považuje Miroslav za hlavní důvod, proč Romové věří na duchy a snaží se nebožtíka ochránit a zajistit mu pokojný odchod jeho duše. Jedná se jakási akt víry, jako je tomu u křesťanů i u jiných duchovních myšlenek. Člověk ujistí sám sebe, že konečnost vlastně neexistuje, a nehledá tak odpovědi na otázky, jež ho děsí.

- **Kazuistika č. 7**

Matka Ivety, Helena, žila v dětství a v dospívání na vesnici s rodiči a prarodiči z otcovy strany. Měla celkem pět sourozenců, dvě sestry a tři bratry. Dvě sestry a dva bratři byli starší o jeden rok až sedm let, jeden bratr je mladší o dva roky. Tři starší sourozenci již nežijí. Se starší sestrou a mladší bratrem se stýká dodnes. V současnosti žije s jednou ze svých dvou dcer, zetěm a vnukem v jejich rodinném domě. Manžel Heleny zemřel na infarkt v roce 2015.

Výchova a vzdělávání

Helena vyrůstala v tradiční romské rodině, ve které měly ženy a muži své role. Již jako dítě se musela učit vykonávat domácí práce a také pečovala o mladšího bratra. Od starších sourozenců se učila. Ženy v rodině nepracovaly, ale vychovávaly děti a pečovaly o domácnost. Muži pracovali v zemědělství, protože v té době, v období komunistického režimu, musel pracovat každý práceschopný. Rodina Heleny měla v dané obci, kde žili, určité postavení, a dbala na to, aby byla respektována většinou. „*Chlapi pracovali v zemědělství jako všichni okolo a taky hráli. Měli kapelu, uměli hrát na housle. A taky uměli vždýcky, když byl nějaký problém všechno spravit, takže byli potřební a lidé z vesnice za nimi chodili, když něco potřebovali.*“ Takto popisuje Helena svou rodinu a dodává, že podobně tomu bylo také u jejího muže. Zároveň však zmiňuje, že dnes už tomu tak není a Rom v dnešní společnosti neznamená nic. Situaci přikládá mentalitě některých Romů a také systému, který se zcela po roce 1989 změnil.

Helena popisuje místo, kde vyrůstala jako tradiční českou vesnici s hospodou, kde se scházeli místní muži po práci. Probíhaly zde tradiční oslavy během Velikonoc a Vánoc. Sama se jich se sourozenci jako dítě účastnila, společně s dalšími dětmi, romskými i těmi z většinové společnosti. Vzpomíná, že vztahy s dětmi z majoritní společnosti byly v celku pozitivní a rozeprý s jinými vrstevníky, kteří ji považovali za jinou, nebylo mnoho.

Na povinnou školní docházku si příliš nepamatuje, ovšem vybavuje si, že úspěšná příliš nebyla. Měla problémy se čtením i psaním a rodiče nekladli důraz na učení, protože ho nepovažovali za důležité. Na druhou stranu respektovali povinnost navštěvovat základní školu. Střední vzdělání Helena neabsolvovala.

Výchova a vzdělávání vlastních dětí

Helena při výchově svých dvou dcer praktikovala romské prvky i ty, které sama přijala od majoritní společnosti. Dcery absolvovaly základní i střední odborné vzdělání. Dle jejích slov byla situace v té době taková, že dcery automaticky po základní škole pokračovaly. Nikdo je nenutil, ale práci neměly a ani by je nikdo nezaměstnal vzhledem k jejich věku. Byly mladé a chtěly se bavit. Helena vzpomíná, že nebylo složité, jako je tomu dnes, být pro Roma přijat na učební obor, přičemž naráží, ač ve velmi subjektivní rovině na fakt, že i když dnes je vzdělání přístupné všem, být slušným Romem ve většinové společnosti je stále složitější.

Už v té době se však se sestrami musely připravovat na svou budoucí úlohu manželek a matek.

Tradice a zvyky

Co se týká tradičních romských oslav a s nimi spojených rituálů, ty zažívala zejména při návštěvách u rodinných příslušníků – především měla na mysli tradiční romské svatby, oslavy životních jubileí a pohřby. Oslavy, které probíhaly u nich doma, si vybavuje také, hlavně oslavy narozenin, které se konaly na jejich zahradě. Se sestrami a babičkou pomáhaly matce při přípravě pokrmů, kdy se zároveň učily vařit a starat se o hosty. Vzpomíná, že první museli být vždy obslouženi muži. Po oslavě se rovněž zapojovaly do úklidu. Dodává, že muži – dědeček, otec, bratři – se do příprav nezapojovali. Bylo by pomyslným hříchem, kdyby tomu tak bylo. Muži pili a jedli, povídali si, zpívali a hráli na hudební nástroje. Sama Helena potvrzuje, že toto rozdělení mužských a ženských rolí si převzala i ona do svého života a celý život z těchto zkušeností čerpala, protože i její manžel vyrůstal v tradiční romské rodině.

V dospělosti se tedy její život do značné míry odehrával dle vzorců chování, jež si osvojila v dětství, na druhou stranu její děti a vnoučata již vyrůstaly volněji. Tradice, jež se v rodině dodržovaly, již nejmladší generace v rodině dle jejího názoru nedodržuje téměř vůbec.

Romský jazyk umí aktivně využívat, ovšem většinou hovoří i s ostatními Romy česky. Helena nepoužívá slovo Rom, ale cikán. *„Některým cikánů vadí, když jim řekneš Rom. Mně ne teda, ale odmalička jsem používala slovo cikán. Vždycky jsem byla cikánka a budu, dokud neumřu.“*

Přechodové rituály

Těhotenství, narození dítěte a křtiny

Co se týká tradičních přechodových rituálů, jež se přímo osobně Heleny týkaly, jako zásadní a nejdůležitější považuje **těhotenství**. Je pro ni darem a svátostí. Neuznává ani nechápe současné trendy odkládání rodičovství kvůli kariéře či jiným potřebám, a připomíná, že v její době takovéto rozhodnutí bylo nemyslitelné. Romská žena musí, jakmile dospěje, porodit svému muži děti, a pokud tomu tak není, je chyba na její straně a může být vyloučena ze společnosti.

Helena se během těhotenství vyhýbala kontaktu se zvířaty, zvláště ropuchám, kočkám a havranům. Sama přiznává, že to bylo složité: *„Koček, a těch černých, bylo na vesnici hodně, žab u rybníků taky. A já ropuchu ani nepoznala. Doted' ji nepoznám jistě. Takže jsem měla hrůzu z každé žáby, kterou jsem viděla.“*

Zároveň popisuje mnoho pravidel, které jí předávala matka, babička, tchýně, starší sestry, ale ona je nedodržovala. Zmiňuje například, že během dalších těhotenství, kdy již měli televizi, dívala se na vše, na horory, kriminální filmy, ač v její rodině bylo zakázáno dívat se na ošklivé a strašidelné věci, byť i v časopise, na obraze. *„Čeho jsem se však opravdu bála, byl skutečný pohled na postižené lidi, na ty děcka, které vypadaly jinak. Dneska je potkávám často a lituju je, je mi z toho divně, ale už to není takové jako kdysi. Takže to jsem fakt bála, abych je někde nepotkala.“* Zároveň dodala, že v tomto případě opravdu věří, že se ženě při kontaktu s mentálně postiženým dítětem také narodí dítě s nějakou formou postižení.

Po narození dítěte je z pohledu Heleny nutné dítě ochraňovat a pečovat o něj s láskou, aby cítilo, že je milováno. V její rodině se vždy kladl důraz na to, aby matky neuspokojovaly pouze základní fyzické potřeby dítěte, ale i emoční. V rodině se také setkala, dle jejích slov, s uhranutím, které se objevilo u její neteře a projevovalo se častým a usilovným pláčem dítěte. Rituály, kterými je možné se zbavit uhranutí, si přesně nevybavuje, ale vzpomíná si, že její matka tehdy nad neteří stála a odříkávala nějaká „magická“ slova v romštině a vyháněla zlé síly. Na čelo dítěte poté symbolicky kreslila křížek. V době jejího dětství se také hodně věřilo na čarodějnice, tzv. bosorky, ale dnes již představují spíše pověry. Vzpomíná však, že i děti z většinové společnosti z nich měly strach a také se takto říkalo ženám, které „sekýrovaly“ své muže.

Co se týká **křtin**, tak si Helena již úplně nevybavuje, jak tomu bylo v době, kdy ona sama byla dítě, ale její potomci pokřtěni jsou. V období komunistického režimu byla situace složitější, ovšem vzpomíná, že na vesnici se spousta věcí tolerovala a vztahy byly přátelské v porovnání, co slychávala od svých příbuzných z různých koutů Československa, když se

setkali při oslavách. Helena je tohoto názoru, že spousta lidí ve vesnici byla poplatná režimu v zájmu dobra svého a svých blízkých, ale nikdy neškodili ostatním.

Vnoučata Heleny jsou již téměř všechna dospělá, dokonce má již pravnoučata. Všechna jsou pokřtěná. Křtiny popisuje jako velmi dojemný a citlivý zážitek, který vždy hluboce prožívá. Dbá na to, aby rodiče křtěného dítěte, tedy její potomci a vnoučata, dodržovali základní tradice, které se v rodině předávají. Důležité je, že dítě není chráněno, dokud nedojde ke křtu, proto nesmí být nikdy samotné, zvláště ve tmě, aby ho neovládly temné síly a nebylo nemocné. Tato pravidla je nutné dodržovat rovněž z důvodu možného uhranutí dítěte a úkolem každé matky je dělat vše pro to, aby k němu nedošlo. *„Také jsem všem vždy vázala na ručičku červenou šňůrku, všem svým dětem a vnoučatům, a moje děti to zase teď předávají těm dalším.“*

Námluvy a svatba

Na vlastní **svatbu** Helena vzpomíná jako na velikou rodinnou oslavu, kterou si užila, ovšem považuje ji za logické vyústění vztahu se svým mužem. Hlavní iniciativa vycházela z popudu rodičů z obou stran, jež zároveň zajistili velkolepost obřadu i hostiny. Popírá však, že by se v jejím případě jednalo o sňatek, na kterém se domluvili rodiče ženicha a nevěsty, ač se s takovými případy u svých přátel setkala. Tehdy k takovýmto sňatkům, ovšem nikoliv v kostele (někdy šlo jen o soužití – mangavipen), běžně docházelo, někdy s výslovným nesouhlasem jednoho nebo obou partnerů. Většinou však nakonec spolu žili celý život, měli děti, vnoučata. Dle názoru Heleny i dnes spousta Romů žije bez oficiálního svazku, ať již úředního nebo pouze církevního, ovšem problém vidí v tom, že tento stav znesnadňuje možnost křtu dětí těchto partnerů. Romové se nechávají oddat v kostele, aby měli snadnější přístup ke křtu a nejinak je tomu v jejich rodině, v případě vnoučat Heleny.

Námluvy v tradičním pojetí si Helena nevybavuje. Její budoucí muž ji požádal o ruku, načež šel o svolení požádat budoucího tchána. Vzpomíná, že její matce se ženich příliš nezamlouval, protože se jí nelíbil po fyzické stránce, nebyl dost hezký a silný, ovšem její slovo v tomto případě nemělo žádnou váhu, neboť otec se sňatkem souhlasil.

Smrt, vartování a pohřeb

Smrt a pohřeb představovaly pro Helenu velmi citlivou oblast, neboť je vdovou a nežijí již ani někteří její sourozenci. Zároveň je pro ni stále bolestná ztráta rodů, kteří zemřeli před patnácti a osmnácti lety. Proto také zdůrazňuje, že věří na Boha, pověry a posmrtný život.

Dle jejího názoru není možné, aby Rom nevěřil v posmrtný život svých blízkých a v to, že se opět jednou setkají.

Helena si pamatuje, jak probíhaly přípravy na **pohřeb** v době jejího dětství, když zemřel někdo doma, tedy doslova ve svém domově. Ostatní členové se o zemřelého postarali v tom smyslu, že jej omyli a oblékli a uložili do rakve, kterou ponechali v místnosti. Už si nevybavuje, jak dlouho byl zemřelý v domě, ale vzpomíná, že celá rodina truchlila a plakala. Nesmělo se však ťukat sklenicemi, smát se, zpívat, ale naopak hlídat duši zemřelého truchlením nad jeho tělem. Helena si však nevybavuje, že by se takovému aktu říkalo **vartování**. Pohřeb samotný popisuje jako rozdílný oproti těm, které si pamatuje z dřívější doby a které probíhaly v její rodné vesnici nebo u příbuzných na Slovensku. Lidé dnes umírají hodně v nemocnicích či v různých sociálních zařízeních, a tak se dnes mladší generace neseťkají příliš s pohřbem, kdy zemřelý v rakvi je ponechán v domě do doby pohřbu a kdy jde průvod z domu až na hřbitov. Jako stěžejní však považuje skutečnost, že v její rodině není přípustné, aby bylo tělo po smrti spáleno. Zároveň je povinností držet smutek, kdy žena, když ztratí rodiče či manžela, minimálně rok, v případě smrti dítěte i celý život, dodržuje základní princip truchlení. Obléká se do černých šatů, nenavštěvuje zábavy, nesměje se. Sama přiznává, že po smrti manžela drží smutek již několik let. Hodlá mu být věrná po zbytek života.

- **Kazuistika č. 8**

Jan je nejmladší ze tří sourozenců a stále jakožto student bydlí s rodiči. Svůj vztah s matkou i otcem popisuje jako kladný. Se sourozenci má velmi dobré vztahy, neboť jako nejmladší jimi býval často hlídán, čímž se mezi sourozenci vytvořilo pevné pouto.

Výchova a vzdělávání

Janovi je 17 let a navštěvuje střední odborné učiliště, obor kuchař-číšník. Ve volném čase se věnuje klasickým tancům, rád vaří. Jednou by chtěl pracovat v oboru, především v kuchyni. Jan má přátele mezi vrstevníky romského původu i mezi ostatními. Nerad rozlišuje mezi Romem a Čechem, neboť i jeho romští přátelé jsou Češi. Fandí české fotbalové reprezentaci, mluví českým jazykem, chodí do českých škol.

To, že dále studuje, považuje za samozřejmost, neboť odmítá přístup k životu v tradičním pojetí romské kultury. Sdílí názor, že muž je hlava rodiny, ochranitel a jeho povinností je

stát v jejím čele a mít úctu své ženy a svých dětí, ovšem musí si tyto ctnosti zasloužit, tím, že zajistí rodinu finančně, bude se chovat tak, aby jeho žena byla šťastná a bude se věnovat dětem. Výchova a péče o děti dle něj primárně sice náleží matce, ovšem i otec by měl své děti vést určitým směrem. Protože on sám považuje své dětství za šťastné a láskyplné a také viděl u svých spolužáků, na školních akcích, jak rodiny fungují, přijal tento model rodinného fungování zcela za svůj.

Tradice a zvyky

Jan se považuje za běžného moderního teenagera a romským tradicím a zvykům nepřirazuje zvlášť velkou hodnotu. Nehání je, nesnižuje jejich důležitost. Respektuje starší generace, pro něž jsou důležitou součástí vlastní identity, ovšem pro něj již nejsou natolik důležité, ostatně jako i pro jeho vrstevníky ztrácí na důležitosti české zvyklosti. Zároveň si uvědomuje, že je ve věku, ve kterém má adolescent jiné zájmy a nezavrhne, že se o romské tradice někdy v budoucnu, až bude starší, vrátí.

Je veden ke ctnostem, které má zastávat jako muž, což považuje za hlavní důvod sporů s otcem, neb otec jakožto konzervativní člověk nemá pochopení pro některé Janovy názory. Nesouhlasil například, aby studoval obor, jehož náplní je ženská práce.

Svátky, jako jsou Vánoce, oslavují téměř totožně, jako je tomu u většinové populace. Liší se štedrovečerní tabule a kapr zcela chybí. K salátu, který je podobný slovenskému bramborovému salátu, v němž není důležitou přísadou majonéza, se jí řízky, kuřecí nebo vepřové. Z tradičních receptů, které jsou typické pro romský štedrovečerní stůl, připravují ženy sladký závin zvaný Šinga.

Přechodové rituály

Protože má Jan velmi dobrý vztah se staršími sourozenci, věnuje se také jejich dětem. Účastnil se **svatby** své sestry i **křtín** svých neteří a synovců. Tyto rituály považuje za důležité mezníky v jejich životě, které ještě více utužily jejich sourozenecké vztahy. Jan momentálně nemá přítelkyni, ovšem jeho sourozenci jsou pro něj vzorem a jimi se bude inspirovat, až sám založí svou rodinu.

Vartování Jan nedokáže specifikovat a pohřbu se účastnil pouze jednou. Smuteční obřady a hostiny považuje za důležité akty, které sbližují rodinu a pomáhají pozůstalým smířit se s odchodem blízkého.

6.4 Komparace a shrnutí výsledků šetření

S účastí v šetření souhlasily dvě rodiny, rodiče, jejich děti a v obou případech jeden z prarodičů. Z toho v jednom případě byla dospívající dívka, v druhém chlapec, čímž bylo možné porovnat také pohled na mužské a ženské role a případné rozdíly v současné výchově.

Hlavním cílem výzkumného šetření bylo popsat formativní vliv související s přechodovými rituály, které se praktikují v současných romských rodinách.

Na základě stanoveného cíle byla formulována hlavní výzkumná otázka: „**Jakou úlohu a formativní vliv mají v současnosti přechodové rituály v romských rodinách?**“

První dílčí výzkumná otázka zjišťovala, jakou úlohu plní přechodové rituály v konkrétních rodinách a je zřejmé, že postoje k nim se liší zejména v mezigeneračním srovnání, kdy mladší generace již nevnímají jejich důležitost natolik striktně, a také v rámci genderového hlediska. Ze získaného empirického obsahu bylo taktéž zjištěno, že ženy lpí na zvycích spojených s rituály mnohem méně než muži. Přechodové rituály však stále hrají podstatnou roli v životě Roma, ve fungování romské rodiny. První rodina, jejíž případové studie byly představeny, klade důraz na romství ve větší míře, než tomu bylo v případě druhé rodiny, která se adaptovala ve větší míře v majoritní společnosti, neboť více než tradiční pojetí rodinného fungování, preferuje moderní principy, přesto však v obou případech nelze nedodržovat rituály. V obou rodinách musí být narozené dítě pokřtěno, a naopak zemřelému se musí na poslední cestu vypravit důstojný pohřeb. Vartování se sice již nedodržuje v původní podobě, ovšem součástí v obou rodinách je uctění památky, kdy jedna rodina navštěvuje také kostel. U svateb a přechodu do nové životní etapy je tradiční pojetí a u konkrétních rodin volnější. Jak, vidno manželský svazek není nutný k tomu, aby spolu dva lidé mohli žít a měli děti, a stejně tak se ani v jedné rodině nelpí na dodržování námluv. Ve dvou případech však bylo zmíněno, že Romové usilují o církevní svatbu v kostele zejména z důvodu, aby mohli dítě nechat pokřtít.

Druhá dílčí výzkumná otázka zjišťovala, jaký vliv mají přechodové rituály na vzdělávání dětí v konkrétních romských rodinách. Postoje ke vzdělávání se dle výsledků tohoto šetření značně liší z pohledu ženského a mužského. Z odpovědí vyplývá, že pozitivní vztahy mají zejména ženy, ovšem vzhledem k povaze šetření nelze tuto informaci generalizovat, neboť v obou případech se jednalo o matky dětí, které samy vyrůstaly mezi většinovou společností, a tak i na jednotlivé životní události pohlížely jinak než jejich muži, kteří ctí tradiční pojetí romské rodiny, v rámci které je otec hlavou rodiny, matka vychovává

děti a stará se o domácnost, navíc jsou běžné svazky a těhotenství v raném věku, a proto není prostor na studium. V případě druhé rodiny navíc otec nesouhlasil s oborem, který syn studoval, protože v jeho pojetí je povolání v oboru kuchař-číšník ryze ženskou záležitostí. Na druhou stranu z šetření vyplývá velmi zajímavý fakt, a sice že muži, manželé a otcové, jsou ochotni naslouchat svým manželkám a potomkům a ustoupit svým požadavkům, neboť si uvědomují, že na jedné straně sice pomyslně stojí jejich tradiční pojetí romského života, které i jim bylo předáno výchovou, na straně druhé však žijí ve společnosti, která představuje určitý model, jež je sice jiný, ovšem aby mohli v této společnosti fungovat, musí určité normy přijmout. Svou roli hrají rovněž sociální dávky a příspěvky na studující dítě, jak se v jednom případě potvrdilo.

Dále je zřejmé, že tento posun v otázce vzdělávání se děje z generace na generaci, kdy nejstarší členové rodiny, v tomto případě Helena (65 let) a Zdeněk (72 let), mají základní vzdělání a vzdělávací oblasti nepřikládali nikdy důležitost, protože k tomu sami nebyli vedeni, ovšem některé jejich děti absolvovaly středoškolské odborné studium. Nejmladší generace sice studuje do značné míry z vlastního popudu, ovšem rodiče se nevyhraňují proti tomuto jejich kroku. Podporu nacházejí zejména u matek. Samozřejmě je nutné brát na zřetel jednotlivá období, v nichž členové konkrétní rodiny vyrůstali a žili, neboť jiná situace byla v období komunistického režimu, jiná v 90. letech 20. století a zcela odlišná je nyní, kdy byl novelizován zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) a zavedeno inkluzivní vzdělávání.

Třetí dílčí výzkumná otázka, zjišťovala, které tradiční praktiky spojené s přechodovými rituály se v konkrétních rodinách dochovaly do současnosti.

V romských rodinách, jejichž případové studie byly předmětem tohoto výzkumného šetření, je důraz kladen na několik hlavních přechodových rituálů, které jsou důležité v životě Roma, Romky. Je to těhotenství a narození dítěte, křtiny, svatba a pohřeb. Z celkového pohledu a v rámci zhodnocení všech šesti případových studií se jedná zejména o křtiny, které uvedli nejen rodiče, ale také jejich děti jako nejdůležitější součást romství. Křtiny představují akt, které dítěti zajišťují štěstí, ochranu a bohatství po celý budoucí život. Schází se při nich značná část rodiny, která přijímá nového člena. A právě tato rodinná sounáležitost je podstatná ve spojitosti s přechodovými rituály obecně.

Zároveň je zřejmé, že nejmladší generace mají vazby na určité tradice a přechodové rituály minimální, například v případě vartování, což bylo potvrzeno u obou rodin. Dnešní adolescenti v rámci našeho výzkumného šetření dodržují základní principy, které jim byly vštěpovány, jako je respekt ke starším lidem, rodinná sounáležitost, úcta k rodičům a láska k sourozencům. Na straně druhé chtějí studovat, dívky i chlapci se chtějí zapojovat do pracovního procesu, pracovat v různých oborech, také v oborech jako je kuchařská profese, i přesto, že vaření náleží ženám, věnovat se klasickým a latinsko-americkým tancům. A je patrné, že toto vše jim je umožněno.

Jednotlivé dílčí cíle zjišťovaly, které přechodové rituály jsou dodržovány v konkrétních rodinách, jaké jsou postoje k otázce vzdělávání v konkrétních romských rodinách v kontextu vlivu přechodových rituálů a jak se současné přístupy spojené s přechodovými rituály v romských rodinách liší od těch tradičních.

Lze shrnout, že provedeným výzkumným šetřením bylo na základě vyhodnocení empirického obsahu zjištěno, že:

- romské rodiny kladou důraz na tradiční **přechodové rituály**, a přesto mohou být adaptované vůči většinové společnosti;
- přechodové rituály jsou pro Romy důležité, ovšem jejich vliv již není tak zásadní, což je ovlivněno zejména jejich mírou adaptace, velikostí rodiny, příbuzenskými vztahy;
- v konkrétních romských rodinách a v kontextu přechodových rituálů se dodržují zvyky a pravidla nejčastěji související s duchovním světem, s duchy, zvláště během těhotenství, po narození dítěte a také v případě smrti a pohřbu;
- strach z čarodějnic, tzv. bosorek, které zmiňovali informanti nejstarší generace, dnes již zcela pozbyl významu;
- mezi nejdůležitější rituály se řadí křtiny, kdy pro Roma je čest být účasten obřadu a hostiny, a z tohoto důvodu se nezdráhá zadlužit;
- odmítnutí na romském obřadu a hostině, tedy nejen v případě křtin, ale též svatby či pohřbu, je považováno za nepřijatelné, urážející a nehodné Romovi;
- v romských rodinách je stále vnímáno autoritativní chování otce, ovšem matka, žena má poměrně veliké rozhodovací právo, co se **výchovy a vzdělávání** dětí týká;
- také potomci, dívky i chlapci, mohou prosazovat svůj názor a konkrétně studovat, navíc obor, který si samy zvolí, či se věnovat volnočasovým aktivitám;
- rodiče se však příliš nezapojují do podpory studia, například při výběru střední školy;

- namlouvání a zasnuby v konkrétních rodinách již neprobíhají dle tradičního pojetí, odložení sňatku či početí dítěte již není stigmatizující, žití v partnerském svazku je přijatelné;
- Rom se může oženit s ženou neromského původu, jak je zřejmé z kazuistik druhé rodiny, čímž dochází k prolínání tradic;
- **současné přístupy k přechodovým rituálům se poměrně liší od těch tradičních**, kdy například vartování v tradičním pojetí zcela vymizelo a probíhá v modifikovaných formách;
- konkrétní rodiny žijící ve městě mají běžný kontakt s většinovou populací, a tedy mnoho svých zvyků spojených s přechodovými rituály přizpůsobily svým aktuálním životním podmínkám;
- členové zkoumaných romských rodin nespatřují zásadní rozdíly mezi významnými přechodovými rituály, jako je svatba či pohřeb, odkazují však na dodržování tradičních pojetí u svých rodičů a popřípadě příbuzných, jež žijí v užším kontaktu s romskou komunitou;
- z genderového hlediska kladou důraz na tradiční pojetí života Romů otcové rodiny;
- dospělí účastníci šetření si uvědomují rozdíl ve způsobu žití Romů ve městě, v majoritní společnosti, a v romské komunitě, na vesnicích, zejména v oblastech jižní Moravy a na Slovensku, kde je tradicím v kontextu přechodových rituálů přisuzován mnohem větší význam, a tedy i romská svatba či pohřeb se značně liší od romských oslav těchto rodin.

Vzhledem ke shora uvedenému lze dle mého názoru konstatovat, že hlavní cíl výzkumného šetření, jimž bylo popsat formativní vliv související s přechodovými rituály, které se praktikují v současných romských rodinách, byl naplněn. Přechodové rituály jsou důležité v kontextu velkorodiny, kdy na významných událostech, jako jsou křtiny, svatba či pohřeb nesmí chybět široké příbuzenstvo. Jsou ukazatelem soudržnosti a důkazem, že rodina představuje základní pilíř v životě Romů. Pro současnou mladou romskou generaci již tak významné nejsou, neboť jejich pojetí vlastní identity a fungování ovlivňuje mnoho faktorů, jako je výchova rodičů a jejich chápání romství, míra adaptace v majoritní společnosti, socioekonomické podmínky rodiny a mnoho dalších. Rodiče i jejich potomci, jež se účastnili výzkumného šetření, vykazují značnou míru emancipace a přizpůsobení se evropskému modelu žití, na druhou stranu je pro ně rodina prioritní, a nikoliv pouze v pojetí současné

definice nukleární rodiny, nýbrž hovoří o širokém příbuzenstvu. Přechodových rituálů se proto účastní i pokrevní a získání příbuzní, kdy se v romském pojetí hovoří o tzv. fajtě, a zahrnuje také exogamní etnické skupině. V případě jedné ze koumaných rodin se syn oženil s Češkou, čímž dochází k prolínání kultur a dochází také ke změně pohledu na přechodové rituály a k jejich modifikaci.

Závěr

Diplomová práce se zabývala tématem přechodových rituálů v romských rodinách. Cílem práce bylo zjistit, které přechodové rituály jsou dodržovány v romských rodinách, jaké jsou postoje k otázce vzdělávání v kontextu vlivu přechodových rituálů a jak se současné přístupy spojené s přechodovými rituály v romských rodinách liší od těch tradičních.

Teoretické základy práce dále posloužily jako východisko pro praktickou část, jejíž účelem bylo zjistit, které přechodové rituály jsou dodržovány v konkrétních romských rodinách, jaké jsou postoje rodičů a potomků k otázce vzdělávání v konkrétních romských rodinách v kontextu vlivu přechodových rituálů a jak se současné přístupy spojené s přechodovými rituály v romských rodinách liší od těch tradičních.

Hlavním cílem výzkumného šetření této práce bylo popsat formativní vliv související s přechodovými rituály, které se praktikují v současných romských rodinách. Na základě výsledků vlastního šetření lze shrnout, že provedeným výzkumným šetřením bylo zjištěno, že romské rodiny kladou důraz na tradiční přechodové rituály, a přesto mohou být adaptované vůči většinové společnosti. Přechodové rituály jsou pro Romy důležité, ovšem jejich vliv již není tak zásadní, což je ovlivněno zejména jejich mírou adaptace, velikostí rodiny, příbuzenskými vztahy.

Prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů, tedy pomocí kvalitativní metody, byly zpracovány případové studie zaměřené na zkoumanou problematiku. Práce tak nabízí vhled do oblasti přechodových rituálů, jež ovlivňují život v současných romských rodinách. Z výsledků výzkumu, který zahrnoval šest kazuistik uskutečněných ve dvou romských rodinách, vyplývá, že fungování současných romských rodin, a to jak v rámci romské komunity, tak v rámci majoritní společnosti, ovlivňuje mnoho faktorů. Řadí se zde zejména původ a příslušnost k subetniku a tedy i chápání romství, sociální úroveň, působení výchovy a působení okolí a další. V rámci výzkumného projektu bylo zjištěno, že konkrétní romské rodiny se pravidly vycházející z nadřazenosti určitého člena, v tomto případě otce, řídí částečně, kdy poměrně významné slovo má i žena, a to například v otázce vzdělávání dětí. Obecně však platí, že role muže a ženy by měly být rozděleny, jak to tradičně v romské rodině bývá a jak bylo popsáno v teoretické části. Je tedy patrná emancipace, ovšem stejně tak lze stále spatřovat paralely s tradičním pojetím romského fungování a dodržování zvyků mužským pokolením. Přechodové rituály jsou důležité právě v kontextu velkorodiny, kdy na významných událostech, jako jsou křtiny, svatba či pohřeb nesmí chybět široké

příbuzenstvo. Jsou ukazatelem soudržnosti a důkazem, že rodina představuje základní pilíř v životě Romů.

V konkrétních romských rodinách a v kontextu přechodových rituálů se dodržují zvyky a pravidla nejčastěji související s duchovním světem, s duchy, zvláště během těhotenství, po narození dítěte. S pohlavím dítěte během těhotenství se pojí různé pověry, kdy dle romských zvyků, pakliže má žena kulaté těhotenské břicho, narodí se jí holčička, když je naopak špičaté, chlapec, jak popisuje také Háková (2001, s. 129). Mezi nejdůležitější rituály se řadí křtiny, kdy pro Roma je čest být účasten obřadu a hostiny, a z tohoto důvodu se nezdráhá zadlužit, což potvrzuje také Mann (2003, s. 88-89) či Balabánová (2008, s. 37-38).

Romské rituály mají svá specifika, a mezi ty zásadní se řadí těhotenství a porod, narození dítěte, křtiny, námluvy a svatba, smrt a pohřeb. V této práci uskutečněném šetření proběhly rozhovory s členy dvou romských rodin, rodiči, jejich dětmi a v obou případech jedním z prarodičů. Z toho v jednom případě byla dospívající dívka, v druhém chlapec, čímž bylo možné porovnat také pohled na mužské a ženské role a případné rozdíly v současné výchově, které jsou diametrálně odlišné. To potvrzuje dostupná literatura, nejdětailněji pak Hájková (2001), výzkumy, například Tomory (2015) či Bittnerová, Doubek a Levinská (2013), i námi provedené šetření.

Ač se v případě výzkumného šetření jednalo o zpracování kazuistik pouhých dvou individualizovaných rodin a výsledky nelze generalizovat, za největší přínos práce lze spatřovat, vzhledem k výše uvedenému, zjištění týkající se potomků, tedy současných adolescentů, jež vyrůstají v romských rodinách a studují, kdy byl zjištěn jejich pohled na přechodové rituály a kdy je patrné, že sice získávají tradiční romský hodnotový systém, ovšem sami nekladou striktní důraz na jeho dodržování, což lze říci také o samotných rodičích. Autorka si uvědomuje, že výzkumné šetření bylo uskutečněno ve dvou romských rodinách více či méně adaptovaných na české prostředí, přínos přesto spatřuje v získání určité výpovědní hodnoty vycházející ze života konkrétních rodin, jejich pohledu na výchovu a vzdělávání, na tradiční přechodové rituály, jako je narození dítěte, křtiny, svatba či pohřeb.

Seznam použitých zdrojů

AGULNIK, P. *Understanding social exclusion*. New York: Oxford University Press, 2002. ISBN 978-01-9925-194-0.

BAČOVÁ, V. *Etnická identita a historické zmeny*. Bratislava: SAV, 1996. ISBN 80-224-0472-1.

BALABÁNOVÁ, H. *Romské děti v systému českého základního školství a jejich následná profesionální příprava a uplatnění. Romové v ČR (1945-1998)*. Praha: Socioklub. 1999, s. 333-351. ISBN 80-902260-7-8.

CALLAN, H., STREET, B., UNDERDOWN, S. *Introductory readings in anthropology*. New York: Berghahn Books in association with the Royal Anthropological Institute, 2013. ISBN 978-0-85745-968-8.

CARR, D. Personal identity is social identity. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 2021, 20, 1-11. ISSN 1572-8676. DOI 10.1007/s11097-020-09702-1.

CATTO, L. Xenophobia and Structural Violence: Barriers to Education for Roma Youth. *Pure Insights*. 2012, 1(1), 18–25.

CHLUP, R. Struktura a antistruktura. Rituál v pojetí Victora Turnera I. *Religio*. 2005, 1(13), 3-28. ISSN 1210-3640.

DAVIDOVÁ, E. *Cesty Romů – Romano Drom 1945-1990*. Brno: Univerzita Palackého, 1995. ISBN 8024405245.

ERIKSON, E. H. *Identity and the Life Cycle*. New York: W. W. Norton & Company, 1994. ISBN 978-0393012460.

EVANS, D. *Language and Identity: Discourse in the World*. New York: Bloomsbury Publishing, 2015. ISBN 978-0567338167.

FORTH, G. Rites of Passage. *The International Encyclopedia of Anthropology*, 2018. DOI 1-7. 10.1002/9781118924396.wbiea2002.

- GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2010. ISBN 978-80-7315-185-0.
- GAZDÍKOVÁ, M. *Dvojitá identita současné romské inteligence*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2008.
- HÁJKOVÁ, M. *Rodina a zvyky slovenských Romů usazených v České republice*. In: Šišková, T. (eds.). *Menšiny a migranti v České republice: My a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-648-9.
- HÁJSKÁ, M. *Křtem proti zlým silám*. *Dingir: časopis o současné náboženské scéně*. 2004, 7(1), s. 13-15. ISSN 1212-1371.
- HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. 2. přeprac. a doplněné vydání. Praha: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-4674-6.
- HELUS, Z. *Úvod do psychologie*. 2., přeprac. a doplň. vyd. Praha: Grada, 2017. ISBN 978-80-247-4675-3.
- HERSKOVITS, M. J. *Man and His Works. The Science of Cultural Anthropology*. New York, 1948.
- HIRT, T., JAKOUBEK, M. *Romové: kulturologické etudy*. Plzeň: Nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. ISBN 80-86473-83-X.
- HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.). *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-868-9876-8.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M., KALININ, V., KENRICK, D. *What is the Romani Language?* Univ. Of Hertfordshire Press, 2000. ISBN 978-1902806068.
- JAKOUBEK, M. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub, 2004. ISBN 80-86140-21-0.
- JANÍKOVÁ, V. *Učení a vyučování cizích jazyků a identita*. *Pedagogická orientace*. 2016, 26(1), 24–50. ISSN 1211-4669.

KALEJA, M., KNEJP, J. *Mluvme o Romech – Aven vakeras pal o Roma*. Ostrava: Univerzita v Ostravě, 2009.

KOZUBÍK, M. *Traditional Romany Culture – Myth or Reality? Reflection of Samuel Augustini ab Hortis Work „Zigeuner in Ungarn“ in Context of Helping Professions*. Krakow: Krakowska Akademia, 2015.

KUBANÍK, P., ČERVENKA, J., SADÍLKOVÁ, H. Romština v České republice – předávání jazyka a jazyková směna. *Romano džaniben*. 2010,16 (1), 11–40. ISSN 1210-8545.

LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2006. ISBN 978-80-247-1284-0.

MACEK, P. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál, 1999, 207 s. ISBN 80-7178-348-X.

MANN, A. Obyčaje při mrtvom a pohreb Rómov na Slovensku. In: BOTÍK, J. *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitým zreteľom na etnickú a konfesiónálnu mnohotvárnosť*. Bratislava: LÚČ, 2001, s. 109-119. ISBN 80-7114-352-9.

MANN, A. *Magická ochrana novorodenca u Rómov na Slovensku*. In: Kováč, M., Mann, A. (eds.). *Boh všetko vidí. O del sa dikhel*. Bratislava: Chronos, 2003, s. 81-101. ISBN 80-89027-06-7.

MIŠOVIČ, J. *Kvalitatívni výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*. Praha: Slon, 2019. ISBN 978-80-7419-285-2.

MLINAREVIĆ, V., BRUST NEMET, M. Mogúcnosti razvijanja kompetencija učitelja za rad s romskom djecom. U: Mlinarević, V., Brust Nemet, M. i Bushati, J. (ur.). *Obrazovanje za interkulturalizam: Položaj Roma u odgoju i obrazovanju (Intercultural Education: The Position of Roma in Education)*. 2015, 117–139. ISBN 978-953-6965-42-7.

MRHÁLEK, T., LIDOVÁ, L., HRICOVÁ, A. Hegemony in the Roma family. *Neuro endocrinology letters*. 2016, 36, 62-68. ISSN 0172-780X.

NAVRÁTIL, P. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-717-8741-8.

OLSON, D. Circumplex Model of Marital and Family Systems. *Journal of Family Therapy banner*. 2008, 22 (2), 144-167. ISSN 0163-4445.

PRŮCHA, J. 2004. *Interkulturní psychologie*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-709-1.

PRŮCHA, J., MAREŠ, J., WALTEROVÁ, E. *Pedagogický slovník*. Nové, rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0403-9.

REICHEL, J. *Kapitoly systematické sociologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. ISBN 80-86432-80-7.

QUIRK, R. Language and Identity. *English Academy Review*. 2007, 17(1), 2–11. ISSN 1753-5360.

SHIVAIROVÁ, O., KAJANOVÁ, A. A MORHÁLEK, T. Identita Romů. *Anthropologia Integra*. 2021, 12 (1), 31-35. ISSN 1804-6657.

SPOLSKY, B. *Language Policy. Key Topics in Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. ISBN 978-0511615245.

ŠATAVA, L. *Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování revitalizace*. Praha: Cargo Publisher, 2009. ISBN 978-80-86429-83-0.

ŠOLCOVÁ, I. *Vývoj resilience v dětství a v dospělosti*. Praha: Grada Publishing, 2009. ISBN 978-80-247-2947-3.

ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 2. vydání. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0644-6.

TOMORY, I. Enculturation and Identity: A Gypsy Micro Community in the City. In: *Marginal Position: Writings from the Field of Romology*. 2015, 249-273. ISBN 978-61-552-1230-7.

TURNER, V. *Průběh rituálu*. Praha: CPress, 2004. ISBN 978-80-7226-900-6.

VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Portál, 2018. ISBN 978-80-262-1374-1.

VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Sociální psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 978-80-247-1428-8.

WALSH, F. *Normal Family Processes*. New York: Guilford Press, 2016. ISBN 9781462525485.

Elektronické zdroje

Atlas rómských komunit 2019. *Úrad vlády Slovenskej republiky* [online]. 2020 [cit. 2023-02-05]. Dostupné z: www.romovia.vlada.gov.sk/atlas-romskych-komunit/atlas-romskych-komunit-2019/?csrt=532310892508831877

Evropská Charta regionálních či menšinových jazyků [online]. 1992, 2006 [cit. 2023-01-22]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/dokumenty/mezinarodni-dokumenty/charta_cz_1.pdf

FIŠEROVÁ, V. Rodina. *Sociologická encyklopedie* [online]. 2018 [cit. 2023-01-14]. Dostupné z: <https://www.encyklopedie.soc.cas.cz/w/Rodina>

POLÁKOVÁ, J. Romská rodina – základní normy chování, principy výchovy, specifika komunikace [The Roma family – basic standards of behaviour, principles of upbringing, particularities of communication]. *Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze* [online] 2014 [cit. 2023-01-22]. Dostupné z: http://uisk.ff.cuni.cz/dwn/1003/18114cs_CZ_JIP%20%20romsk%C3%A1%20rodina.pdf

Legislativní normy

Zákon č. 117/1927 Sb. Z. a N. "O potulných cikánech" ze dne 14. července 1927. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/pronasledovani-a-genocida-romu-2/zakon-ze-dne-14-cervence-1927-o-potulnych-cikanech/>

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. In: Sbírka zákonů České republiky. 2006, částka 37. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>

Seznam obrázků a tabulek

Obrázek 1: Etapy socializace dle Reichela.....	24
Obrázek 2: Schéma postupu při vlastní kvalitativní analýze	45
Tabulka 1: Rozdělení rolí v romské rodině	28
Tabulka 2: Základní informace k účastníkům první případové studie	41
Tabulka 3: Základní informace k účastníkům druhé případové studie	41
Tabulka 4: Otázky k polostrukturovanému rozhovoru pro dospívající potomky	42
Tabulka 5: Otázky k polostrukturovanému rozhovoru pro rodiče a dospělé rodinné příslušníky	44

Seznam příloh

Příloha 1: Vzor informovaného souhlasu	86
--	----

Příloha 1: Vzor informovaného souhlasu

Informovaný souhlas s účastí ve výzkumu

Vážený pane/Vážená paní,

obracím se na Vás s prosbou o spolupráci. V současné době vypracovávám diplomovou práci na téma *Formativní vliv přechodových rituálů v romských rodinách*, v rámci, které provádím průzkum, jehož cílem je zjistit, které přechodové rituály jsou dodržovány v konkrétních romských rodinách. Výzkum bude prováděn formou rozhovoru, který bude zaznamenán na nahrávací zařízení. Následně bude pořízen doslovný přepis. Z účasti na výzkumu pro Vás nevyplývají žádná rizika.

Prohlášení

Prohlašuji, že souhlasím s účastí na výše uvedeném výzkumu. Studentka mne informovala o podstatě výzkumu a seznámila mne s cíli, metodami a postupy, které budou při výzkumu používány, stejně jako s výhodami a riziky, které pro mne z účasti na výzkumu vyplývají. Souhlasím s tím, že všechny získané údaje budou použity pro účely vypracování diplomové práce studentky. Souhlasím se zveřejněním anonymizovaných dat a výstupů vzešlých z výzkumu.

Prohlašuji, že beru na vědomí informace obsažené v tomto informovaném souhlasu a souhlasím se zpracováním osobních a citlivých údajů účastníka výzkumu v rozsahu, způsobem a za účelem specifikovaném v tomto informovaném souhlasu.

Jsem seznámen/a se svými právy týkajícími se přístupu k informacím a jejich ochraně podle § 12 a § 21 zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Výše uvedená svolení a souhlasy poskytují dobrovolně na dobu neurčitou až do odvolání a zavazují se je neodvolat bez závažného důvodu spočívajícího v podstatné změně okolností.

Potvrzuji, že jsem převzal/a podepsaný stejnopis tohoto informovaného souhlasu.

V _____ dne: _____

Jméno, příjmení a podpis účastníka výzkumu:

_____